

Turkish Studies

Türkoloji Araştırmaları

International Periodical For The Languages, Literature and History of
Turkish or Turkic

THE SERIAL OF SPECIAL VOLUMES

-YENİ TÜRK EDEBİYATININ KAYNAKLARI-

-THE SOURCES OF MODERN TURKISH LITERATURE-

Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Dergisi, üç ayda bir yayınlanan uluslararası hakemli bir dergidir. *Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları Dergisi*'nde yayınlanan tüm yazıların, dil, bilim ve hukukî açıdan

bütün sorumluluğu yazarlarına, yayın hakları www.turkishstudies.net'e aittir. Yayıncının yazılı izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu dergiye gönderilen yazıları yayınlayıp yayınlamamakta serbesttir. Gönderilen yazılar iade edilmez.

Turkish Studies EBSCO ve MLA indeksleri tarafından taranmaktadır.

ISSN: 1308-2140

Volume 4/1-II Winter 2009

Turkish Studies

*International Periodical For The Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*

GUEST EDITORS

Fikret USLUCAN - Selçuk ÇIKLA

Editor

Mehmet Dursun ERDEM

Associate Editor

Sibel ÜST

General Coordinator

Yavuz ÜNAL

Correspondence Coordinator

Yavuz BAYRAM

Owner

Mehmet Dursun ERDEM

Manager

Selçuk ÇIKLA

Associate Manager

Fikret USLUCAN

Board of Managers

Mehmet Dursun ERDEM - Sibel ÜST - Şeyma B. KURAN - Münteha GÜL
Ahmet DEMİRTAŞ - Nurettin SAVAŞ

Consulting Board

Marcel ERDAL - Astrid MENZ - Gürer GÜLSEVİN - Leylâ KARAHAN
Atabey KILIÇ - Mehmet AYDIN
Musa DUMAN - Nurettin DEMİR - Emine YILMAZ - A. Fuat BİLKAN
Bahaeddin YEDİYILDIZ - Ali AKAR

Editorial Board

Şaban SAĞLIK - Mehmet AYDIN - D. Ali TÖKEL - Şahin KÖKTÜRK

Printmaker

Can KÖZ

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

- V -

**FİKİR HAREKETLERİ, SİYASÎ-ASKERÎ
GELİŞMELER ve EDEBİYATIMIZ**

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Şaban SAĞLIK
Yrd. Doç. Dr. Fikret USLUCAN
2349

HATİCE FIRAT

CUMHURİYET SONRASI (1960-1980) TÜRK ROMANLARINDA
ADNAN MENDERES VE DEMOKRAT PARTİ
*ADNAN MENDERES AND DEMOCRAT PARTY IN TURKISH NOVELS
AFTER EARLY-REPUBLICAN ERA (1960-1980)*
2351-2372

MACİT BALIK

TÜRK ROMANINDA 12 EYLÜL DARBESİ
12TH SEPTEMBER REVOLUTION IN TURKISH NOVEL
2373-2411

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

TÜRK ROMANINDA 12 EYLÜL DARBESİ

Macit BALIK*

ÖZET

Stendhal'ın iki yüz yıla yakın bir zaman diliminde geçerliliğini yitirmeyen, 'sokağa tutulan ayna' olgusu, edebiyat hayat ilişkisinin ana damarını belirlemektedir. Modernist evrede ise bu roman tanımının 'iç'e yönelmek biçiminde bir evrim geçirdiği görülür. Milletlerin edebî eserleri, kimliklerini oluşturan 'ruh'un yanı sıra, toplumsal ve politik yaşamlarına ilişkin oldukça önemli göstergeler içerir. Türk edebiyatı, Tanzimat döneminden itibaren, kimi dönemlerde dozu artmak üzere, politika ile yakın ilişki içinde olmuştur. Bundan dolayı, edebî çözümlemelerde de dikkat çekecek denli bir sosyal ve politik okuma eğilimi göze çarpmaktadır. Tanzimat'ın birinci neslinden Cumhuriyet dönemine, üç askeri darbeden, toplumcu gerçekçi eğilimin tavrına ve Almanya'ya göç eden işçilerin yaşamına kadar, farklı türden politik içerikli birçok edebî eser yazılmıştır. Anılan dönemler Türk edebiyatının politika ile yoğun biçimde iç içe olduğunun göstergesi olarak belirtilebilir.

Romandaki yansımaları belirgin bir biçimde gözlenen 12 Eylül askerî darbesi, Türk edebiyatında politik dozun arttığı son dönemlerden biridir. Adalet Ağa-oğlu'nun *Hayır'ı*, Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler'i*, Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981'i*, Ahmet Altan'ın *Sudaki İz'i*, ve Orhan Pamuk'un *Sessiz Ev'i* bu dönemi ideolojilere bağlanmaksızın yansıtan romanlardan birkaçıdır. Bu makalede, anılan örneklerden yola çıkılarak, söz konusu darbenin Türk romanındaki yansımaları, karşılaştırmalı ve analitik bir bakışla ele alınmaya çalışılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Roman, hayat, siyaset, 12 Eylül darbesi.

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Doktora Öğrencisi, macitbalik@gmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

12TH SEPTEMBER REVOLUTION IN TURKISH NOVEL**ABSTRACT**

Stendhal's "the mirror hold up to the street" fact, which's valid more than two hundred years, defines the vein of literature and life. This definition of novel evolves to reflex innerworld in modernist period. Besides being the soul constitutive identity, literary work of nationalities demonstrates very important signs from social and politics way of life. Since administrative reforms Turkish literature has close contact to politics in some stages. Therefore, social and politics reading tendency can clearly be seen in literature analysis. From the first generation of administrative reforms to the republic period, many different kinds of literary works about the three military revolutions, collectivist realistic tendency manner and about worker's life that migrate to Germany, has been written. These mentioned periods could be an indication to the fact that Turkish literature is within the politics.

The reflection of 12th September military revolution seen clearly in novel is one of the periods in which the dose of politics in literature increased. Adalet Ağaoğlu's *Hayır... (No...)*, Kaan Arslanoğlu's *Devrimciler (Revolutionaries)*, Mehmet Eroğlu's *Yüz: 1981 (Face: 1981)*, Ahmet Altan's *Sudaki İz (Trace in Water)*, Orhan Pamuk's *Sessiz Ev (Silent House)* are among the few novels that reflect this period without engaging it to the ideologies. This article is an attempt for contrastively and analytically evaluation of the 12th September revolution's reflections on Turkish Literature using above mentioned examples.

Key Words: Novel, life, politics, 12th September revolution.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

Giriş

1. Edebiyat, Gerçeklik ve Siyaset

Toplumsal olay ve devinimlerden etkilenmeyen, bir yönüyle hayatın gerçekliğiyle temas halinde bulunmayan bir sanat/edebiyat düşünülemez. Mehmet Kaplan, “yaşanılan hayat, sanatı besleyen en büyük kaynaktır” (Kaplan 2006, 179) diyerek sanatın/edebiyatın toplumsal bağlamından koparılamayacağı gerçeğine vurgu yapar. Edebî ürünlerin toplumsalla olan bu ilintisi çift yönlü bir karakter göstermektedir. Kimi zaman sosyal yaşamdaki değişimler edebî üretimlerin teşekkülünde tetikleyici rol üstlenirken kimi zaman da sanat/edebiyat ürünleri toplumun yeniden inşasının, değişim ve dönüşümlerinin itekleyici gücü olmuştur. Sanatçının, büyük oranda içinde yetiştiği coğrafyanın ürünü olduğu fikrinden hareketle toplumsal olguların yazar muhayyilesi üzerinde etkili olduğu herkesçe kabul edilen bir gerçektir. Çünkü “[e]debiyat eserleri, içinde doğdukları toplumun duyuş ve düşünüşünü, hayatı algılayış biçimlerini, büyük tarihî dönemlerde ortaya çıkan sosyal psikolojinin bütün ve en ince ayrıntılarını kendilerinde yaşatırlar.” (Kaplan 1998, 24). Gerçek hayattan aldıkları yaşantıları kendi ruh evreniyle birleştirerek yeniden üreten yazar, ona bu “[y]aratma süreci içinde güzelduyusal bir tat katar(ak); coşku, düşünce, düşünle beslenen bir özle yoğur(arak)” (Kara 2004, 139) özgün bir eser şekline dönüştürür. Kaplan; edebî üretim sürecinde edebiyatın genellikle iki yönünün öne çıkarılarak işlevselleştirildiğini ifade eder. Ona göre kimileri, edebiyatı kişisel duygulanımların, yaşantıların, heyecanların ifade aracı görürken ikinci bir görüşe göre edebiyat, toplumsal bakış açısının ürünüdür ve ondan beklenenlerin sınırları da buna göre çizilmektedir. Her iki yaklaşımı da tek başına yetersiz bulan Kaplan, “gerçek edebiyat eserinin bu ki amaca da başarıyla hizmet eden eserler” (Kaplan 1998, 24) olduğunu ifade eder.

Genel anlamda edebiyat eserinin hayatla olan bağları, özel olarak hayata alternatif hayatlar üretme iddiası taşıyan roman türünde daha yoğun bir şekilde ifade edilir. Romanı, Stendhal’in (1783–1842) *Kırmızı ve Siyah*’ından (1830) bu yana “uzun yolda dolaştırılan bir ayna”ya teşbih etmek sıkça başvurulan bir yöntem olarak görülmüş, Türk edebiyatında ise ayna olma işlevi en fazla 19. asırda karşılaşılan bir durum olduğu ifade edilmiştir (Andı

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

2004, 139). *Roman ve Hayat* (2004) eserinde Andı, romanın gerçek yaşamla münasebetini şöyle özetler: “Her roman, farklı gözlerle görülen hayatın, farklı kalemlerden yeniden yorumlanması demektir. Her romancı kaçınılmaz olarak, kendi idrâk edebildiği, farkına varabildiği ve kuşatabildiği hayatı eserine taşıyabilir. Hayatın bu şekilde ‘hayatlar’a dönüşmesi, okuyucunun hayatında da okunarak edinilen ‘hayatlar’ın zenginliğinin, birikiminin ve deneyimlerinin mevcut hale gelmesi mânâsını taşır (Andı 2004, 8).

Siyaset de yaşamın önemli bir gerçeği olduğu ve “insanların hayatında mühim bir rol oyna(dığı için) sanatkârın ona kayıtsız” (Kaplan 2006, 180) kalması beklenemez. Türk edebiyatında roman, özellikle 1980’lerin son yıllarına kadar doğrudan ya da dolaylı olarak politikayla iç içe olagelmıştır. Hayatla çok yakın temas halinde olan, hatta yaşamın yeniden şekillendirilmesinde büyük rol oynayan siyaset tabiidir ki insanı odağa alan tüm sanatsal ürünlerin konusu da olacaktır. Türk edebiyatında zaman zaman yoğunlaşan siyaset-edebiyat ilişkisi iki yönlü bir perspektiften bakmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü “sanat/edebiyat eseri üzerinden siyaset üretmek olayın bir yönü iken, siyasetin sanat üretimi üzerinde olumlu ya da olumsuz etkide bulunması, başka bir yönüdür” (Çağan 2004, 75). Siyaset kurumunun sanat üzerinde etkin olma yönü beraberinde güdümlülük, bağlanma sorununu da getirmektedir. Kimi eleştirmenler, bu sorunun siyaset ve sanat arasında sürekli bir gerilim yarattığını “indirgemeci tavır alışlar(a)” ve “romanın siyasal soruna yönelik ilgisinin propaganda sorununa eklenilerek konumlandırılması”na (Oktay 2002, 267) yol açtığını öne sürer. Politik sanat ürününün ortaya çıkmasında, üreticisinin anlattığı olayla ilişkisi, mesafesinin niteliği ve işlediği nesneye (konuya) kazandırabildiği zenginlik, derinlik önemli sorunlardır. “Birinci düzeyde, işlediği konuda üreticinin de taraf olması, sanattan beklenen nesnellikle, çok-yanlılıkla çelişebilir ve sonuçta “sanat”tan çok “propaganda” kategorisine uyan bir ürün ortaya çıkabilir. Resmedilen kişilerin, tarafların v.b. yukarıdan bir değerlendirmeye “ak ve kara” olarak ortaya çıkması, gene sanattan beklenen derinlik, karmaşıklık gibi niteliklerle çelişir.” (Belge 2006, 152).

Edebiyat ürününün kendisi dışında bir amaç için ‘araç’ haline getirilmesinin onun edebî değerini ortadan kaldıracığı aşikâr-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

dır. Fakat güdümlülüğün bir eserin edebî değerini düşürmesinin önüne geçmek için “dengeli bir kurgu, özenli bir üslûp, iyi bir anlatım” (Aytaç 2001, 27) kullanılarak politik görüşü “incelmiş hale getirmek” (Sağlık 2004, 20) gerekmektedir. Söz konusu edebî endişelerin öncelenmesi durumunda “edebiyatı kişisel duygulanmaların aracı görenlerin de, toplumsal sorunların çözümünde ondan çok fazla şey bekleyenlerin de beklentileri dengelenmiş olacaktır.” (Kaplan 1998, 24).

Türk edebiyatı tarihinde romanın başlangıcından günümüze kadar “politikayla birlikte ilerlediği ve özellikle Tanzimat’la birlikte romanın politik hüviyet kazandığı” (Kaplan 1998, 24; Belge 2006, 82; Coşkun 2004, 531; Sevinç 2004, 512), araştırmacıların üzerinde birleştikleri bir görüştür. Romanın siyasete güdümlü olması veya siyaseti yönlendirmesi ve dolayısıyla toplumun inşasında önemli görevler yüklenmesi hususunda Tanzimat’ın öne çıkması, devrin ruhuyla alakalıdır. Tanzimat’ın birinci kuşak sanatçılarının romanı bir eğitim aracı olarak görmeleri ayrıca “dönemin siyasal ve sosyal sorunlarıyla ilgilenen, yalnızca birer edebiyatçı değil, aynı zamanda gazeteci, politikacı ve fikir adamı ol”maları (Sevinç 2004, 512), işledikleri konuların, dönemin sosyal ve siyasî şartları ile sınırlı olmasına sebep olmuştur.

Türkiye’de romanın politik bir yapı arz etmesi 1970 sonrasında rastlansa da Tanzimat’tan itibaren yaşanan çeşitli siyasî değişimler, sosyal yaşantıyı ve dolayısıyla romanı da etkisi altına almıştır. Meşrutiyet ve Cumhuriyet’ten sonra yaşanan üç askerî müdahale, toplumun yeniden yapılandırılması ve darbelerin istediği toplum modelinin inşasını dayatmıştır. Girilen yeni süreçler toplumsal duyarlılıktan kopmayan romancıların edebî üretimlerinde belirleyici etken olarak görülmüştür. Devrim niteliği taşıyan tüm müdahalelerde olduğu gibi değişimin yanında veya karşısında olan birçok sanatçı mevcut duruşlarını eserleri aracılığıyla ifade etmişlerdir. “Cumhuriyet’in kuruluşundan 1940’lara kadar daha ziyade devrimleri ‘halka anlatan’ edebiyat, bu yıllardan itibaren yavaş yavaş ideolojilerin etkisi altına girmeye başlamış” (Coşkun 2004, 531) ve 1960’la birlikte sosyal yaşama bağlı olarak önemli değişiklikler kaydetmiştir. Türkiye demokrasinin tanıştığı asıl hazin durumun bu yılda gerçekleşen idamlar olduğunu söyleyen Mehmet Narlı, neredeyse hiç kimsenin doğruluğu konusunda

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

görüş bildirmediği bu idamların, siyasete bağlı sosyal hayatın şekillenmesinde çok önemli etkilere sahip olduğunu ifade eder (Narlı 2007, 63). “İdamları, sosyal vicdanında affetmeyen geniş kitleler, sonraki yıllarda Menderes dönemini anlatan her türlü edebiyat ve düşünce eserlerine yoğun ilgi gösterdiler. 1960 sonrası romanının da temel temaları, ikinci demokrasi çalışmaları, Menderes dönemi ve ihtilalin getirdikleri, götürdükleridir” (Narlı 2007, 63).

Türk romanında gerçek anlamıyla politik türe dâhil edilebilecek örneklerin ortaya çıkışında 12 Mart milat kabul edilir (Belge 2006, 114; Türkeş 2004, 428; Narlı 2007, 169). Romanın, ideolojilerin dili olması 1960’ta başlamış ve 1971 muhtırası ile ivme kazanmıştır. 1970’li yıllar, içerdiği sosyal meselelerle Türk romanına en çok konu olan dönemlerden biri olmuştur. “Döneme hâkim olan ‘bölünmüş hal’ yazarları da kapsamış, yazarlar da, ekseriyeti itibariyle, taraflardan birinin sesi olarak yazmışlardır” (Coşkun 2004, 534). “12 Mart 1971 Muhtırası, sivil idareye müdahale etmenin ötesinde, ordu içindeki operasyonlarla ve tasfiyelerle tartışılmıştır. Özellikle 1960 İhtilali anayasanın sağladıklarıyla sol-sosyalist düşünce, siyasette, kültür ve edebiyatta uygulama alanlarına sahip olmuştur. (...) Bütün bunlar 1971’den sonra yazılan politik romanlara yansımıştır” (Narlı 2007, 169). Murat Belge, 12 Mart romanlarını “içerdekiler/dışarıdakiler” şeklinde yazar-okur bakış açılarıyla ikiye ayırmakta; en şematik biçimiyle dışarıdan bakanların, devrimci hareketi yüceltme yoluna gittiklerini; içerden bakan yazarın ise eleştirel bir bakışı öne çıkardığını söyler. Ona göre 12 Mart, sosyalizmin yenilmesidir ve bu romanların temel sorunsalı, bu yenilginin sorgulanması olmalıdır (Belge 2006, 115). Fakat bu romanlar genel olarak işkence ve suçluluk duygusu arasında ortaya çıkan mağduriyete eğilmişlerdir. Berna Moran da bu romandaki kişilerin edilgenliğine dikkat çeker. Ona göre “[b]u romanların edilgen kişileri, sayısız kolları olan büyük bir yaratığın karşısında çaresiz durumdadırlar. (...) 12 Mart romanlarında devrimci genç, başına gelenlere katlanmak zorunda kalan bir solcudur. Olaylara yön veren ise karşı güçlerdir” (Moran 1998, 14). 12 Mart döneminin sosyal ve siyasî atmosferinde ortaya çıkan romanlarda; “bir kuşağın yenilgi ardından düştüğü durum, en çok da hapis-hane-işkence anlatılarıdır; hemen hepsinde gözaltına alınmış dev-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

rimcilerin çektikleri acılar ve giriştikleri hesaplaşma işlenir" (Türkeş 2004, 429). Dönemin romancıları "cezaevindeki yaşam koşullarını, işkenceyi, zorbalığı yazmakla okura, iyi tanımadığı acımasız bir dünyanın kapılarını aralayarak onlara yabancı oldukları bir dünyaya ait gerçekleri aktarmış, bu da okurda 'çarpıcı ve sarsıcı' bir etki" (Moran 1998, 14) yaratmıştır. 12 Mart romanıyla ondan önceki Anadolu romanı arasındaki ezen/ezilen karşıtlığını odağa almaları noktasında ortaklık olduğunu ifade eden Moran; Anadolu romanlarının ideal ve kurmacaya, 12 Mart romanının ise gerçek dünyaya ve yaşama yaslandığını ifade eder. (1998, 16). Politik romanın zirvede olduğu bu dönemde iki temel eğilimden bahsedilir. "Birincisi, olaylara egemen ideolojinin ürettiği nedenselliklerle, sistemin değer yargılarıyla ya da sol karşıtı bir ideolojik perspektifle yaklaşan ve solu eleştiren romanlar. Sola sempatisi olmakla birlikte, bu somut tarihsel/toplumsal dönemi kavramakta yetersiz kalıp, yitirilmiş gençlere yakılmış birer ağıt olmaktan ileri gidemeyenler; 12 Mart dönemini içinde yaşamış ya da kavramayı başarmış yazarların dönemin gerçekliğini sergileyen romanları ve küçük burjuva aydını konu edinenler." (Türkeş 2004, 429).

2. 1980 Dönemi Kültürel Ortamı ve Roman

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi, Türkiye'de toplumsal yapıyı oluşturan temel dinamiklerin değiştirildiği, yeni bir toplum modelinin dayatıldığı bir kırılma ve kopma noktası olarak belleklerde yer etmiştir. "Cumhuriyet tarihinin en kanlı dönemi" (Türkeş 2004, 430) olarak nitelendirilen 12 Eylül süreci depolitize edilmiş bir toplum modelini öngörmüş ve tüm yaptırımlar toplumu 'yeniden inşa etme'ye endekslenmiştir. Kendisinden önceki iki askerî müdahaleden farklı olarak 12 Eylül'ün baskıcı anlayışının karşıtıyla birlikte ortaya çıktığını belirten Nurdan Gürbilek, 80'leri toplumda yaşanmış en sert baskı ve devlet şiddetinin kendisini en çıplak biçimde hissettirdiği dönem olarak görür. Bir yandan da dönemin bir kültürel çoğullaşmayı, bugüne kadar bütünsel ideolojiler içinde hapis kalmış kültürel kimliklerin serbest kalmasını beraberinde getirdiğini vurgular. "Daha önce ancak siyasi tasarımlar içinde varolabilen, bu tasarımların diline tabi olan kültürel talepler, kendilerini ifade imkânını ancak 80'lerde bulabil(mişlerdir)" (Gürbilek 2007, 102). Bir yandan söze, dile kısıtlama getiren anlayış

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

aynı zamanda bir söz patlamasının da bilinçli bir şekilde önünü açmıştır. O zamana kadar konuşulması mahrem kabul edilen birçok alan ilk kez 80'lerde kamuoyunun gündemine gelmiş, bu alanların başında da cinsellik konusu, daha genel çerçevede 'özel hayat' yer almıştır. Gürbilek, toplumsal belleğe yerleştirilmek istenen bu kavram alanlarının sebebinin "[c]insellik başta olmak üzere özel hayatın, daha çok bir özgürleşme ve bireyselleşme söylemi içinde, bilmek isteyen bir otoriteden bağımsız olarak söze dökülmesi"ne bağlar. (2007: 23) İçerdiği bütün çelişkilerle birlikte özel hayat diye ayrı bir varlık alanının tanımlanabilmesi için önce adlandırılması -kamusal alanda adlandırılması- ve onunla ilgili bir kamuoyu oluşması gerekmiştir. Bu doğrultuda 80'lerin getirdiği değişimin önemli ayaklarından biri olarak mahremiyetin ifşası görülmektedir (Gürbilek 2007, 23).

12 Eylül'ün öne çıkan değişimlerinden biri de "emek" ve "sömürü" kavramlarına karşı düşmanca bir söylem geliştirmeye yönelik yaptırımlardır. Bunları kamuoyunun gündeminden düşürmek, basit bir çağrışımından ibaret, içi boşaltılmış ve sadece nostaljik çağrışımları olan kavramlar haline getirmek, sol ideolojileri dışlamak, değersizleştirmek, yok etmek veya unutturmak amacını taşıyan egemen anlayış özellikle medya ve basın bu amaç doğrultusunda kullanmıştır. Dönemin gazetelerine bakıldığında, "12 Eylül'ün hemen ardından darbeyi meşrulaştırmayı amaçlayan "anarşi ve terör" haberleri dışında, kamuyu ilgilendiren pek bir şey olmuyor gibidir. Örneğin Hürriyet gazetesinin hemen hemen tamamı, aile cinayetlerine ayrılmıştır (...) Bütün bu görüntülerde, o sırada yaşanan baskının, günlük hayatın sıradan bir olgusu haline gelmiş devlet şiddetinin işaretlerini bulmak imkânsızdır. Tam da devletin tekeli haline geldiği bir durumda, şiddet sanki özel hayatın bir olgusuymuş gibi ayrışır; ancak aile içi bir olay olarak anlamlandırılabilir, özel nedenler dışında bir nedeni yokmuş gibidir" (Gürbilek 2007, 53) Gazeteler böylelikle sansürlenerek daha risksiz bir alana çekilmiştir.

1980'in etkileri yalnızca gazetelerde bilinçli bir şekilde oluşturulan söylem ve kavram değişikliklerinden ibaret değildir. Özellikle düşünceye dayalı ve bir yönüyle politikaya temas eden tüm alanlar tehlikeli görülmüş ve devlet eliyle yapılan baskı ve şiddet uygulamalarıyla yok edilip yeni örgütlenmeler, yapılan-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

dırmalar onların yerine ikame edilmiştir. “Aydın, yazar ve okuyucuların entelektüel ilgilerindeki değişimler de bu yeni örgütlenmelere paralel olarak farklı renklere bürünmüş, iktidar sahiplerinin muhalif kesimleri ölçsüz bir –fiziksel- şiddetle yok etme girişiminden entelektüel hayat da payını al(mıştır). Bir yandan devrimciler katledil(miş), işkence gör(müş), hapishanelere kapatıl(mış), öte yandan onların müttefiki ve hatta var oluşlarının müsebbibi addedilen kitaplar, yazarlar ve yayıncılar baskı altına alınmışlardır. Üstelik bu “tehlikeli” unsurları bulunduran kitapçılar ve okuyucular da aynı iktidar için aynı ölçüde tehlikeli görülmüştür.” (Türkeş 2004, 430).

1980 döneminin toplumu depolitize etme anlayışı kısa sürede sosyal yapı üzerinde etkisini göstermiş, edebiyat da bu değişimden nasibini almıştır. Bu bilinçli yapılandırmanın sebebi konusunda yazar ve eleştirmenlerin birleştikleri ortak payda ise, uzun yıllar edebiyat dünyasında etkin olan sol/sosyalist ideolojiyi kırmak, unutturmak ve yok etmek fikridir. Darbenin hedefinin de 1960’lardan süregelen ve ciddi bir tehlike olarak görülen sol düşüncüyü çökertmek olduğu yine kanaatlerin bulunduğu ortak paydalarından biridir (Moran 1998, 49; Oktay 2004, 444; Türkeş 2004, 432). “12 Mart darbesi de solun nefesini kesmek için korkunç bir baskı rejimi uygulamış ama toplumu sindirmekten öte kalıcı bir etki bırakmamıştır(r). 1980’deki müdahalenin amacı ise yalnızca solun elini ayağını bağlamak, toplumu yıldırma değil, aynı zamanda topluma yeni değerler içeren bir dünya görüşü aşilayarak sol ideolojiyi temelden çökertmek (olmuştur). Bu hedeflere varmak için üniversiteler ve basın denetim altına alın(arak) ilerici aydınlar susturul(muş), toplum depolitize edil(miştir)” (Moran 1998, 49). Siyasetten arındırılmaya çalışılan toplum modeli anlayışı, romanda yeni temaların işlenmesine yol açmış, “yeni arayışlara girişen yenilikçi (avant garde) yazarların Türk romanında köktenci bir değişiklik yaratmalarına neden ol(muştur)” (Moran 1998, 53). Bu değişimlerin temelinde “ideolojilere olan inancın sarsılması ve beraberinde kimlik bunalımı ve arayışlar” (Tosun 2005, 59) gelmektedir. Ekonomik ve sosyal değişimler sonucu “köy ve köylüyü, işçi sorunlarını gündeme getiren, gelir dağılımını eşitsizliği vurgulayan eserler”, (Tosun 2005, 59) yerini “erotik/pornografik, tarihsel kişi ve olaylar, suç ve suçluluk, özel yaşam, homoseksüellik gibi

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

öğeler üzerinde yoğunlaşarak, sınıfsal olguları ve politik düzeyi dışlaya(n)" (Oktay 2004, 447) romanlara bırakır. "1980'lerin romanında öne çıkan bir başka konu da eylemcilerin 12 Eylül Harekâtı sonrası yaşayışları(dır)" (Aytaç 1999, 85). İdeolojik grupların iç hesaplaşmaları, örgüt içindeki şiddet eylemleri, çelişkileri, ideolojilere olan inancın kaybı, ekonomik endişelerin, haz ve günlük yaşama dayalı anlayışların yerleşmesi, medya kültürü, popülizm, üniversite üzerinde kurulan baskı ve despotizm, devlet şiddeti, işkence ve cezaevi, "cinsellik, feminizm, bireyin yüceltilmesi, özgürlük talepleri, yazının öneminin azalıp, yazarın öne çıkması" (Tosun 2005, 59) gibi konu ve anlayışlar, öncesi ve sonrasıyla 1980 dönemi roman karakteristiğinin belirleyicilerinden birkaçıdır.

Ahmet Oktay 1980'lerin romanının biçimlendirilirken "emperyal yazın kanonu" (Oktay 2002, 270) diye nitelediği, kapitalist ülkelerde üretilen romanların başat ilkelerinin göz önünde bulundurulduğu düşüncesindedir (Oktay 2004, 444). Dönemin ilk edebî ürünlerinde de öne çıkan bazı özelliklerin yeni olduğu gözlenir. Darbe sonrasında "yukarıdan aşağıya yayılan, giderek içsellenen sol karşıtı söylemle örtüşen bir dil tutturarak romanlarda geçmiş dönemde yaşananlarla bir hesaplaşmaya girişil(mesi)" (Türkeş 2004, 432), devrin romanlarında öne çıkan eğilimlerden biri olarak görülmüş ve bu hesaplaşmanın "80 öncesi olaylarına eleştirel uzaklıktan bakabilme sonucu" (Aytaç 1999, 83) gerçekleştiği öne sürülmüştür. Gürsel Aytaç 80 sonrası eğilimlerinden birinin de "[t]arih konularına yönelmek, romanın zaman ve mekân öğelerini geçmişe yerleştirmek" (Aytaç 1999, 86) olduğunu vurgular.

Değişen konu ve eğilimleriyle belirttiğimiz 1980 dönemi romanlarında görülen bu yenilikçi anlayış sadece toplumsal ve siyasal devinimlere bağlanmaz. "Kültürel koşulların penceresinden yapıta bakan" (Moran 1998, 52) okur profilinin de değişmesi ve beklentilerine cevap araması, dünyada olduğu gibi farklı yazınsal eğilimler Türkiye'de de dönemin romanlarında görülen farklılığın itekleyici unsurları arasındadır. 1980'le birlikte romanın kurgusal evreninde ne yazıldığı sorusundan çok nasıl yazıldığına yönelik endişeler öncelenmiştir. Kuramsal tartışmalar, biçim kaygıları ön plana çıkmış, postmodernizm ve yapısalılık gibi yeni teknik ve anlatım tutumları 1980'li yıllarda romancıların kurgu evrenlerindeki değişiklikler olarak belirmiştir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

3. Romanların 12 Eylül'ü

12 Eylül 1980 askerî darbesini bir yanıyla konu edinen birçok roman vardır. Fakat bunların tümünün bir çalışma içinde incelenmesine imkân olmaması nedeniyle ağırlıklı olarak 1980 sonrası Türk romancılığına teknik açıdan yeni soluk alanları yaratan yazarların romanları mercek altına alınmaya çalışılacaktır. Ele alınan romanların müşterek noktaları olmasının yanında askerî darbenin öncesi ve sonrasıyla farklı konumdaki insanların yaşantılarındaki izdüşümlerinin romandaki yansımalarında farklılık arz etmektedir. Bütünüyle 12 Eylül romanı diye niteleyebileceğimiz bir romanın olmaması bir yana dönemin tüm özelliklerini ortaya koyarak 1980 darbesine değinen romanların bütünlüklü olarak bu çalışmada ortaya konulması da imkânsızdır. Bu münasebetle, herhangi bir ideolojiye güdümlenmeksizin 12 Eylül dönemini yansıtan beş roman seçilmiştir. Bunlar; Orhan Pamuk'un (d. 1952) *Sessiz Ev* (1983), Ahmet Altan'ın (d. 1950) *Sudaki İz* (1985), Adalet Ağaoğlu'nun (d. 1929) *Hayır...* (1987), Kaan Arslanoğlu'nun (d. 1959) *Devrimciler* (1988) ve Mehmet Eroğlu'nun (d. 1948) *Yüz: 1981* (2000) adlı romanlarıdır. Bu romanlarda 12 Eylül askerî müdahalesine değinen konular; depolitizasyon uygulamaları ve toplumun yeniden şekillendirilmesiyle oluşan yaşam biçimleri, işkence ve hapsedane ortamı, aşk ve ideoloji arasında sıkışmış bireylerin açmazları, örgüt içi ilişkiler, çelişkiler ve çözümler, hesaplaşmalar, üniversite üzerinde kurulan devlet baskısı ve sağ-sol çatışmaları etrafında kümelenmiştir.

3.1. 12 Eylül Sürecinde Baskı, Şiddet ve İşkence

1980 askerî müdahalesinin birincil amaçlarından biri politikadan uzak, ideolojik duyuş ve düşüncelerden arınmış bir toplum yapısı meydana getirmek olmuştur. Apolitik bir toplumun yapılandırma sürecinde de 1960 anayasasının özgürlükçü ve hatta anarşiyi tetikleyici özellikleri öne sürülerek sert müdahalelerle siyasal örgütlerin ve düşüncelerin yok edilmesi yoluna gidilmiştir. Bu sürece tanıklık eden romancılar da askerî idarenin uyguladığı sıkıyönetimi, baskı ve şiddeti darbenin ardından yazdıkları romanların kurgusal dünyasında geriye dönüşlerle dile getirirler. İn-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

celediğimiz beş roman arasında *Sessiz Ev* dışındakilerin anlatı zamanı darbe sonrasıdır. Sözgelimi *Hayır...*'da 1980 olaylarına yönelik bakış romanın merkezinde yer alan Prof. Aysel Dereli'nin belleğinden hatıralar yoluyla verilir. Adalet Ağaoğlu darbeye sol perspektiften bakan roman kahramanı Aysel Dereli aracılığıyla dönemin şiddeti önceleyen yönetim anlayışına eleştirel yaklaşır. Romanın zamanı bir gündür ve romanın sonunda da yine başlangıçta verilen mekâna (berber) dönülür ve Aysel bırakılan yerdedir. Parla, bu zaman dilimini sadece çevrimsel bir kurgudan ibaret görmez. "Romanda verilen her bir zaman birimi –sabah, öğleden sonra, gece ve öğlen- kendi zaman katmanlarıyla örtüşür." "Romanda zamanın kurgulanışı, şimdi/geçmiş/gelecek'i senkronik biçimde temsile ulaşma çabalarını yansıtır" (Parla 2003, 308). Romanın "SABAH" başlıklı ilk bölümünde anlatı zamanında Prof. Aysel Dereli'nin, bir yandan Özerk Milli Kültür Kurumu Bilim Hizmet Kurulu tarafından kendisine verilecek olan Sosyal Bilim Onur Plaketini almak üzere tören için hazırlandığı bilgisi verilirken bir yandan da geçmişte dolaşan belleğinden geçenlerle onun kişisel tarihi açılmır. Ağaoğlu Aysel'i 80 döneminin askerî rejimi tarafından aydın, düşünür ve akademisyenlere uyguladığı baskı, gözaltı ve sürgün gibi hukuk dışı anlayışın mağduriyetini yaşamış bir karakter olarak kurgulamıştır. Aysel Dereli törene hazırlanırken kardeşi Tezel'e geçmişte yazdığı bir mektubu hatırlar. Mektupta yazar, dönemin sosyal ve politik ortamının kısa bir panoramasını verirken "öğrencilerin coplan"masına (Ağaoğlu 2007, 18), sert uygulamalara rağmen sindirilemeyen sol düşüncelere, televizyon ve gazetelerde sermayenin baş köşeleri işgal etmesine göndermede bulunarak hem baskı ve yasak ortamına hem de medya ve basın bilincini yönlendirilmesine değinir. Darbenin düşünceye ve aydınlara uyguladığı baskıdan Aysel Dereli de etkilenmiş ve romanda Aysel'in yargılama süreci, düşsel olarak anlatılmıştır. Aysel'in belleğinden hakkında açılan siyasî bir dava geçmektedir. Mahkemede "bir varmış bir yokmuş, zamanın birinde bir ülke varmış" (Ağaoğlu 2007, 46) kabilinden bir girişle yaşanan trajediye masal havası katarak ironik yaklaşır. "Bir masal akıldışılığında olup biten her şey"i, "[b]u ülkede yine bir asker darbesinin olduğu, sıkıyönetimce binlerce insanın tutuklu ve tıkkıldığı, henüz dava bile açılmadan haklarında yasaların bile biçilebileceğinden öte cezalar biçildiği, onların çeşitli işkencelere uğra-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

tıldıkları, bazılarının ortadan kaybolduğu, bazılarının sakat kaldığı, hatta üstlerine yüklenen görevlerin çokluğu ve ağırlığı altında ezilen birçok emir kulunun, yeterince robotlaşmış bir yığın işkencecinin de ya delirdiği ya da intihar ettiği bir gerçek." (Ağaoğlu 2007, 46) şeklinde ifade eden Aysel, devrin hukuk ve insanlık dışı uygulamalarının resmini çizer. Aysel'in belleğine hücum eden bir anısı da darbe sonrası dönemde İzmir'de vereceği konferansa gitmek üzere evinden çıktıktan sonra sokaklarda karşılaştığı sıkı-yönetim uygulamalarına yöneliktir. Asker ve polis tarafından kuşatılan yollarda sivil halka yapılan şiddet Aysel'in hafızasına kazınmıştır. Yıllar sonra hatırladığı bu manzaranın ağır atmosferini düşünürken "silahlı askerlerin, dipçikleriyle yederek insanları güçbelâ binebildikleri araçlardan indir"melerine, "polisler(in), araçlardan indirilen insanları, bir düşman taburunu göğüslercesine göğüsleyerek, yoldan kaldırımlara, ağaç, duvar diplerine doğru" (Ağaoğlu 2007, 83) itip kakmalarına tanıklık eder. Manzara tepki göstermeye kalkan Aysel'in polisler tarafından itilip kakılması bir yana, biriken insanlar arasında da kendisine homurdanarak "anarşist" yaftasını yapıştırmaları, dönemin muhalefet eden insanlara bakışının ifadesidir.

Ahmet Altan da *Sudaki İz*'de Fazıla, Bülent ve Necip gibi devrimci karakterler çizerek darbe dönemlerine ilişkin göndermelerde bulunur. Fethi Naci bu karakterlerin anlatımında Altan'ın basit şemalarla yetindiğini ileri sürerek üçünün de "demokratik özgürlükten korkan çevrelerin kamuoyunda yıllardır tekrarladıkları devrimci prototipler" (Naci 2007: 603) şeklinde yansıtıldığını belirtir ve yazarı beylik yakıştırmalar yapmaktan ötürü başarısız görür. *Sudaki İz*'i siyasal eylemcilik serüvenine değişik bir yaklaşım olarak gören Aytaç, romanı "inanç fenomenini ironi uzaklığından ele alan başarılı bir roman" (Aytaç 1999, 63) olarak değerlendirir. İdeoloji ve örgüt ruhu Necip, Fazıla, Ekrem, Suat ve Kenan'da hayatlarının belli bir dönemi veya tümünde etkisini sürdürürken Ömer hiçbir şeye inanmayıp dolu dolu yaşayan genç kimliğiyle karşı kutup oluşturur. "Tanrısal ve yansız anlatım konumuyla inanç olgusunu sorgulayan yazar *Sudaki İz*'de belli bir siyasal görüşün savunuculuğunu değil, insan doğası ile inanç arasındaki ilişkiyi alaycı ve eleştirici bir anlatım tutumuyla irdeler." (Aytaç 1999, 63). Romanın, adı anılan şahıslarından Necip örgüt-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ten ihraç edilen bir militanken Fazıla ve Bülent geçmişlerinde hareketli bir devrimcilik süreci geçirmiş karakterlerdir. Romanın üçüncü bölümünde anlatılan ve Fazıla'nın belleğinden geçen bir karabasan, askerî idarenin sol yapılanmalar üzerinde kurduğu şiddetin ve imha edici baskının ifadesi olmaktadır. Örgüt mensubu olan Bülent ve Fazıla birlikte kaldıkları evde bir gece yarısı baskına uğrarlar. Baskın sırasında şiddet üst sınırlarda uygulanır, gayri insanî yaklaşımlar sergilenir. Devletin siyasal oluşumlar üzerinde kurduğu şiddetin boyutları bir düş havasında da verilse gerçeklikten çok da uzak değildir. Fazıla, "kırılan kapının büyük bir çartırtıyla fırlayıp yere devrilmesiyle" (Altan 2002, 36) başlayan baskında Bülent'in kan içindeki delik deşik bedenini, onu tekmele-yişlerini ve kendisinin "burun kemiğinin bir kâğıt gibi hışırdayıp kırıldığını" (Altan 2002, 37) görür. Yazar Bülent ve Necip'te de olduğu gibi geçmişteki devrimci günlerini ve yaşadığı işkenceleri Fazıla'nın belleğinden vererek yaptırımların insan psikolojisi üzerinde ne oranda derin ve kalıcı etkiler bıraktığını ve solun ne tür baskılarla sindirildiğini ifade etmiştir. Benzer temalar Kaan Arslanoğlu'nun *Devrimciler* romanında da görülür. Tamamıyla bir siyasal örgüt romanı olan *Devrimciler*'de yazar sol'un aynadan kendisine bakışını ortaya koyar. Tümü üniversite öğrencilerinden oluşan romanın şahıs kadrosunda Akın, Aylin, Bedri ve Turan gibi gençler örgütsel faaliyetler içerisindeyler. Sıkıyönetim idaresinin ideolojilere bir şekilde bulaşmış üniversite öğrencilerinde uyguladığı şiddetin izleri bir tutuklama evresinde oldukça kötü muamele gören Aylin adlı devrimcinin belleğinden geçenlerin aktarımı ile sunulur. Anlatı zamanı, darbenin hemen ardından başlayan baskı ve şiddet dönemleridir. Durmaksızın devam eden tutuklamalar, gözaltılar, işkenceler sonrasında meydana gelen atmosfer romanda bir devrimci bakışıyla aktarılır. Aylin gözaltından henüz kurtulmuş ve içerideki kötü muamelenin psikolojik etkilerini yaşamaktadır. Yazar bu olumsuz koşulları Aylin'in iç monologundan okuyucuya aktarır: "Her gün insanlar yakalanıyor. Dün belki yirmi kişi. Bugün belki kırk kişi. Yarın da insanlar yakalanacak ve oraya götürülecekler. Orada neler yapılıyor ben biliyorum. Düş değil. O bina var. Şu anda insanları ezmeye devam ediyor. Güç onlarda. Hak onlarda. Onlar her şey şimdi. Biz hiçbir şey... Onların gözünde ben adı, sanı, okulu, evi belli bir düşmanım. Gece yarısı bir araba dayansa kapımıza tutup alacak." (Arslanoğlu 2006, 268). Sı-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

kıyönetim döneminde sosyal hayat, sinmiş bir korku ve endişe havasını yansıtır. Darbe yönetimi, hayatın her aşamasında gerilim dolu bir atmosfer oluşturmuştur. Sokaklardaki bu gergin ve endişe dolu yaşantıya dair bilgiler, 12. bölümde yazar anlatıcı tarafından aktarılır. "Sokaklar asker ve polis kaynıyordu. Orduda ve poliste izinlerin kaldırıldığı söyleniyordu. Akşamları dışarıya çıkmak tehlikenin bile bile kucağına atılmaktan başka bir şey değildi. Tedirgin halk, korkusundan erken erken evlere kapağı atıyor, karanlık sokaklarda polisler, askerler ve niyeti bozuklar dışında kimse kalmıyordu" (Arslanoğlu 2006, 280).

1980 müdahalesinden sonra yazılan romanlar içinde Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981* romanı 12 Eylül sonrasının insanını mercek altına alan bir romandır. Romanın aynı zamanda olayların odağında olan erkek anlatıcısı bütün erdemlerden arındırılmış bir karakter olarak sunulur. Yazar önceki beş romanında solcu ve devrimci kimlikleri kurgunun odağına almışken bu romanında hayatını sadece cinsel münasebetler üzerine yaşayan anlatıcı kahramanın altı kadınla yaşadığı ve bedensel tutkularından öteye geçmeyen maceralar yer almaktadır. Darbe sonrası topluma dayatılan hayat ve insan tipinin belirgin bir resmini çizen Eroğlu'nun bu kahramanı kendisini şu sözlerle tanıtır: "Çalışıyor sayılmazdım, (...) para alıp satarak, borsada yatırım yaparak, daha çok da fırsat avlayarak yaşıyordum. (...) Hiç evlenmemiştim, kardeşim de yoktu. Felsefe bölümü mezunuydum, doğrusu psikoloji hakkında derinlemesine düşündüğümü söyleyemezdim." (Eroğlu 2000, 96–97). Bir anti-kahraman olarak görülebilecek olan anlatıcının bütün yönleriyle 12 Eylül sonrası yaşantının ürünü olduğu söylenebilir. 1981 yılının anlatıcı için bir kırılma noktası olduğu bilgisinin verildiği romanda 12 Eylül dönemine ait göndermeler flash-back yöntemiyle aktarılır. Geçmişe yönelik olarak anlatıcının belleğinden geçenler de bir ideal veya siyaset eleştirisi değil, ilişkide bulunduğu kadınların hatırlanmasına hizmet eden tarihsel dönemler olarak yer alırlar. Roman Ağustos 1997'de bir Pazar günü başlayıp aynı tarihte biterek çevrimsel bir zaman kurgusuna sahiptir. Olayları yaşayan anlatıcı uzun zaman sonra fark edeceği ve 1981 yılında yüzünde gerçekleşen değişimi hatırlar. Bu değişimi apolitik kişiliğe geçiş şeklinde okumak mümkündür. Romanın anlatıcı kahramanı 12 Eylül darbesinin yapıldığı dönemde asteğmen ola-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

rak askerlik yapmıştır. Eroğlu'nun bu romanında, ele aldığımız diğer romanlardan farklı olarak romanın baş kişisi olan anlatıcı darbenin mağduru değil, egemen güç olan askerî yönetimin içerisinde yer almıştır. Hatıraların bellekten geçirildiği kısımlarda, anlatıcı askerî rejimin kurduğu baskı ve şiddete dair kısa değinmelerinden birini darbe dönemlerinde halası ve kuzeniyle bir araya gelip sohbet ettikleri anısının içinde verir. Burada anlatıcı halasına "komünistleri, devlet düşmanlarını nasıl etkisiz hale getirdi"lerini anlatırken "1981'de bütün ülkede olduğu gibi İstanbul'da da sıkıyönetim" (Eroğlu 2000, 29) olduğunun bilgisini verir. Fakat o dönemde ortaokuldan arkadaşı ve sıkıyönetim döneminde katı bir işkenceci olan Faruk'u, akademisyen olan ve tutuklanarak işkenceye tabi tutulan Tahir Hoca'yı ve hayatındaki altı kadından biri olan Işık'ın gözaltına alınmasını anlatıcının monologundan çıkarsamak mümkündür. Yazar, anlatıcısına eleştirel bir yaklaşım sergiletmeyerek bir bakıma 12 Eylül sonrası oluşan duyarsız insan tipinin kompozisyonunu oluşturmuştur. Romanın işleyişine herhangi bir etkide bulunmayan 12 Eylül göndermeleri işlevsizleştirilerek de darbe sonrasında değer yitimine uğramış, erdem ve ideallerle ilgisi olmayan, düşünmeyen, hazzı hayatının merkezine almış insan profilini çizilmiştir. Anlatıcının monologundan verilen ve Işık'ın tutuklanmasına yönelik anısını aktarırken söylediği "O gözaltına almaya gittiğimiz bir 'rejim düşmanıydı'" (Eroğlu 2000, 146) ifadesiyle yönetimin sol düşünce mensuplarına bakışını ortaya koyarken darbe döneminin asteğmeni olarak olaylara yanlı bakmasına rağmen romanın sonlarında arkadaşı Nejat'la diyalogu içinde söylenen "1981'de çok şey oldu, insanlığı katlettiler" (Eroğlu 2000, 325) cümlesi dönemin yönetim anlayışının özeti ve anlatıcının ilk ve son kez duyarlı bir yaklaşım içinde olduğunu göstermektedir.

12 Eylül'ün en önemli dayanağı ülke içinde hızla tırmanan anarşi ve terör ortamının düzeltilmesinde mevcut yönetimin yetersiz olarak görülmesidir. Böylece yönetime el koyan askerî kadro "ülkeyi 12 Eylül öncesine sürükleyen ana etkenin 1961 Anayasası, Anayasa'nın ruhu, getirmiş olduğu hak ve özgürlükler olduğu inancını taşımışlar" (Ertem 2006, 42), bu oranda özgürlüğün anarşiyi tetiklediği düşüncesiyle önceki müdahalelere göre çok daha sert uygulamalara girişmişlerdir. Sıkıyönetimin bulduğu formüller

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

daha çok dirilmeye çalışan sol örgütler üzerinde uygulanmış, gözaltılar, işkenceler, ölümler ve idamlar hukuk dışı bir şekilde yapılmıştır. Bu uygulamalara tanıklık eden romancıların kurgularında özellikle gözaltında, tutukevlerinde yapılan işkencelere değinilir. İşkence, 12 Eylül'ün belleklerden silinmeyen anları olarak darbeden uzun yıllar sonra yazılan romanlarda bile baskın temalardan biri olmuştur. İşkencenin ve cezaevi temalarının en belirgin olarak *Devrimciler* romanında Kaan Arslanoğlu'nun uzun ve ayrıntılı ama yansız tutumuyla ortaya konduğu görülmektedir. İşkenceyi tüm detaylarıyla *Devrimciler*'de irdeleyen Arslanoğlu, örgütün liderlerinden biri olan Bedri'nin bir kuyumcu soygununu yönetmesinin ardından fakülte'deki sınavlarına girmek için üniversiteye giderken polis tarafından gözaltına alınmasıyla başlayan zorlu süreç üzerinden anlatır. Romanın en uzun bölümlerinden biri olan 10. bölümünü yazar bütünüyle gözaltındaki uygulamalara ayırmış, orada geçen işkenceleri diyaloglara ağırlık vererek nesnel bir anlatım tutumuyla aktarmıştır. Soygun eylemini planlayan ve silahla birini yaralayan Bedri, kullandığı silahın yerini, görüşme yapacağı kişileri, randevu yer ve saatlerinin bilgisini vermek için katı bir işkenceden geçirilmektedir. Devrimci inancıyla bu işkencelere bir aydan fazla direnen Bedri'nin son günlerinde baktığı aynadaki aksini anlatırken işkence mekânının tasvirini de yapar: "Ağzının yara içinde kaldığı, burnundan iltihap aktığı ilk günlerde ortamın tamamlayıcı bir unsuru olmuştu tuhaf tuhaf pis kokular. Ardından duvarın o kendine has kokusu egemen olmuştu tüm kokulara. Zaten gözleri perdeli bu insanlar için yalnızca sesler, kokular ve acılar vardı bu dünyada, hepsi de abartılı boyutlara ulaşan duyularıyla. Yer yer sıvaları çıkmış, yüzlerce binlerce kişinin kafasını, yüzünü, sırtını dayadığı duvarın kokusu..." (Arslanoğlu 2006, 247). *Devrimciler*'de yazar tüm bu şiddet ve işkenceleri salt bir vak'a aktarımından ibaret olarak bırakmaz. Söz konusu devrimci gençlerin yaşadıkları gözaltı süreçlerine onların monologlarında geniş yer veren yazar kendisini olaylara eleştirel bir uzaklıkta konumlandırır. Aylin'e romanın 11. Bölümünde yaptırdığı monolog aracılığıyla Bedri'nin işkence altında öldüğü bilgisini verir. Gözaltından henüz çıkmış olan Aylin işkencenin ağır psikolojik etkileri altındadır. Yazar Aylin'in belleğinden geçenleri aktarmak suretiyle işkencenin solcu gençler üzerinde oluşan ve etkisi uzun süre geçmeyen psikolojik bozuklukları vererek askerî

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

yönetim anlayışının tahrip edici yönünü de yansıtır. 12 Eylül gö-
zaltı ve işkenceleri, *Sudaki İz*'de çizilen devrimci karakterlerin
geçmiş yaşantılarına dair geriye dönüşlerde de irdelenir. Devrimci
gençlerden Bülent'in yaşadıkları, romanın 16. bölümünde anlatıcı
yazar konumundan ifade edilir. Altan, Bülent'in işkence sürecini
"elleri, kolları, gözleri bağlanarak birkaç kişi tarafından durmaksı-
zın dövülmesini, elektrik verilmesini, acı çığlıklarını ve polislerin
aşağılayıcı küfürlerini" (Altan 2002, 121) diyaloglar içinde vererek
dönemin siyasal gerçekliğinin panoramasını çizer. Romanın diğer
kahramanlarından Fazıla da yaşadığı duygusal "sıkıntıya katlan-
maya çalışırken aklına işkence salonu"nda (Altan 2002, 136) yaşa-
dığı aşağılanma, acı ve üzüntü gelir. Üniversite öğrencisi olan ve
yurtta kalan Necip'in, işkenceden çıktıktan sonra akli dengesini
kaybetmiş olan, eski bir devrimci olduğu için de saygı gösterilen
Cango ile aralarında geçen konuşmalar işkencenin insan hayatı
üzerindeki kalıcı etkilerini göstermesi açısından dikkate değerdir.
Ele alınan öteki romanlarda işkence konusu öne çıkmasa da *Ha-
yır*'da yazar, Aysel'in monologu aracılığıyla öğrencisi Engin'e dair
"Acaba ona da işkence ettiler mi?" (Ağaoğlu 2007, 107) endişesini
dile getirir. Yine yazarın Aysel'e düşündürdüğü bir duruşma es-
nasında insanların "çeşitli işkencelere uğratıldıkları, bazılarının
kayboldukları" (Ağaoğlu 2007, 46) yönündeki eleştirel sözleri iş-
kence olgusuna küçük göndermeler şeklinde okunabilir. *Yüz:
1981*'in politik yönü tükenmiş olan anlatıcı kahramanı ise darbe
dönemlerinde askerlik yaptığı için bizzat tanıklık ettiği işkencelere
değinip geçer. Yazar, depolitize olmuş bireyi kurgunun odağına
aldığı için işkenceye dair ifadeler de sıradanlaştırılarak kahrama-
nın bakış açısından verilir. Darbe döneminde yaşananlara karşı
duyarsızlaşmış bir düşüncenin ürünü olarak çizilen karakter ya-
pısı gereği işkence ve şiddeti de alelade bir durum olarak aktarır.
Anlatıcı kahramanın geriye dönüşlerinde sıkıyönetimin yaptırım-
ları, çizilmek istenen apolitik yaşamın, bu yaşam biçimi içinde öne
çıkan cinselliğin, hazza dayalı ilişkilerin hatırlanması için birer
motif olarak kullanılmıştır. Kurgunun odağındaki anlatıcı kahra-
manın yaşanan tüm baskı ve işkencelere duyarsız biri olarak res-
medilmesindeki temel amaç, askerî idarenin dayattığı yeni-insan
tipini oluşturmadaki başarısını göstermektir. Anlatıcının işkenceye
dair anıları, anlatı zamanında belleğinden geçen bir arkadaşı veya
herhangi bir nesnenin çağrışım gücü sayesinde ortaya çıkmakta-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

dır. Yazarın çizdiği bu anti-kahraman romanın başlarında verilen iç monologunda içinde bulunduğu durumun farkındadır ve belleğinden şunlar geçmektedir: “Yıllar sonra Tahir Bey’in kitabıyla ilgili bir yazıyı okuduğumda, küçümseme yüklü bir ifadenin doğru olmasa da gerçeğin soluk izlerini taşıdığını öğrenecektim. Ama 1981’lerde işkence gören her tutuklunun denizle ilgili bir geçmişi olduğuna inanırdım nedense. Aslında bu inancımı temellendiren Faruk’un ardında bıraktığı, dudakları kurumuş kanla mühürlenmiş (s. 23) (çoğunun gözleri kapalı olurdu) zavallıların zorlukla mırıldandıkları o sihirli, mavi sözcüktü: Su, su... Su sesi kulaklarında giderek denize dönüşürdü. İşkence yakınında olanları da etkiliyordu. Bu etkilenme bende sözcükler arasında akrabalıklar keşfetme, köprüler kurma şeklinde ortaya çıkmıştı.” (Eroğlu, 2000: 24). Eroğlu, 12 Eylül sonrasında cinselliğe ve bireyselliğe yönelmiş olan insan modelini, ideallere, siyasete ve düşünceye karşı duyarsızlığını vurgulamış olur.

Askerî rejimin solu dağıtmak ve ideolojik oluşumların önüne geçmek maksadıyla uyguladığı katı cezalardan biri idamdır. Bu idamlar da dönemi ele alan romanlarda görülen izleklerden biridir. *Devrimciler*’in Akın ile Bedri adlı militanları arasında geçen bir diyalogda arkadaşları olan Erdem Erdinç’in idam kararının onaylanmasından bahsedilmektedir. *Sudaki İz*’de ise idam cezasına daha bir canlılık kazandıran yazar bu infaz sahnesini hem idam edilen Ekrem’in psikolojisini hem de romanın dış gerçekliğini bir arada vererek anlatır. 1980 dönemi sert uygulamalarının romanlarda yer alış şekli, eleştiriden veya bir ideolojinin propagandasını yapmak amacını taşımaz. Bilakis yapılan yanlışlarla yüzleşme ve bu yanlışların insan hayatında çok ağır bedeller ödenmesine yol açtığını ifade etmek amacı öne çıkmaktadır. *Sudaki İz* bu yaklaşımlara daha çok ironik ve eleştirel yaklaşırken, *Devrimciler*’in yazarı doğru ve yanlışları bir arada vererek dönemin örgütlerinin fotoğrafını da çekmiştir. Adalet Ağaoğlu *Hayır...*’da Aysel’e dönemin eleştirisini yaptırarak ve politik tavır alışlara değinir. *Yüz: 1981*’in anlatıcısı ise darbe yıllarında asker olduğu için fail konumundadır. Eroğlu’nun anlatıcı konumunda kurguladığı romanın baş kişisi, darbenin sebep olduğu sosyal travmaları sıradanlaştırarak aktaran duyarsızlaştırılmış birey tipini temsil etmektedir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

3.2. Siyasal Örgütler, Eylemler, İç Hesaplaşmalar

12 Eylül döneminde faaliyet gösteren ideolojik gruplar devletin önlem adı altında yaptığı şiddet ve baskının benzerini kendi işleyişleri içinde de göstermişlerdir. Sol örgütleri odağa alan *Devrimciler* ve *Sudaki İz* romanlarında görülen örgüt baskısını Orhan Pamuk *Sessiz Ev*'de ülkücülerin grup içi ilişkilerinden hareketle ortaya koyar. *Sessiz Ev*'de zaman, öteki romanlardan farklı olarak 12 Eylül öncesindeki yaz aylarıdır. Roman, Fatma Hanım'ın Cennethisar'daki evine bir haftalığına gelen, tarihçi Faruk, toplumbilim öğrencisi ve devrimci Nilgün ile zengin olma hayalleri kuran lise öğrencisi Metin adlı üç torununun serüveni üzerine kurulur. Zamanın 1980 darbesinin bir ay öncesine denk gelmesi kurguda kaçınılmaz olarak siyasal göndermelere kapı aralamıştır. Romanın önemli kişilerinden biri de Fatma Hanım'ın ev işlerini yürütmekte olan cüce Recep'in yeğeni Hasan, Nilgün'ün çocukluk arkadaşı ve ona âşiktir. Fakat Nilgün'ün aksine sağcı-ülkücü gruptandır.

Yazar *Sessiz Ev*'i beş ayrı roman kişisine anlatır. Romanın, Hasan'ın bakış açısından anlatılan üçüncü bölümünde milliyetçi gençlerin örgütleri adına halktan haraç almaları, düzenleyecekleri bir gece için, manava girerek sahibine daha önce zorla satılan beş bileti yok sayıp beş bin lira karşılığında beş bilet daha satmaları anlatılır. Almaması halinde dükkânını yağmalamakla tehdit eden ülkücü çete mensupları, romanın 25. bölümünde Metin'in arabasında aynı tavırları sergilerler. Ülkücü hareket adına insanlardan haraç alan, hakaret ve tehdit eden, aşağılayan tutumların manzarasının çizildiği bu bölümde Mustafa, Serdar ve Hasan Metin'e yine zorla bilet satıp cüzdanına da el koyarlar. Bunu da milliyetçilik adına yaptıklarını söylerler.

Hangi cepheden olursa olsun dönemin ideolojik grupları yasadışı eylemlerde bulunur, haraç gasp gibi faaliyetlerle finansal kaynak sağlarlar. *Devrimciler* romanında da Bedri'nin planladığı bir kuyumcu soygununa ve ardından gerçekleşen bir dizi tutuklama ve işkence olaylarına tanık olunur. *Sudaki İz*'in devrimci gençleri Necip, Hakan ve Erkem de örgüte finans sağlamak için kapitalist düzenin bir parçası olarak görülen işyerlerinden haraç

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

almak gibi yasa dışı bir faaliyet içine girerler. İlkinde Bedri'nin işkencede öldürülmesiyle biten olay ikincisinde Ekrem'in idam edilmesiyle son bulur. Bu üç romanın ortak paydalarından biri, politik görüşleri ne olursa olsun örgütlerin yaptıkları eylemlerde şiddet ve baskı yolunu seçmelerini kurguya taşımalarıdır. *Sessiz Ev*'in milliyetçi duyarlılıkla haraç alan üyeleri herhangi ceza görmezken sol örgütlerin katı cezalara çarptırılması dönemin gerçeklikleriyle örtüşmektedir.

1980 sonrası romanlarda görülen belirgin eğilimlerden biri de siyasal örgütlerin yapısını, işleyişini, hatalarını ortaya çıkararak özeleştiriye tabi tutmak, iç hesaplaşmaları ve çözülme süreçlerini vurgulamaktır. Bu romanlarda 12 Eylül döneminin militanlarının kendi aralarında düştükleri çelişkiler sergilenir, roman kişilerine öz eleştiri yaptırılır. Böylelikle güdümlenmiş birer militan olan şahısların insanî yönü yüzeye çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda Kaan Arslanoğlu *Devrimciler*'inde sol örgütlerin iç yapısını yoğun diyalog ve monologlarla vererek bu görüşteki insanlara özeleştiri yaptırır. Siyasi çatışmaların etkisini yitirdiği yıllarda yazılan romanların birçoğunda olduğu gibi *Devrimciler*'de de ideolojik yapıların kendilerine daha objektif bir bakış sergileyebildiklerine değinilir.

Devrimciler'in üniversite öğrencilerinden oluşan militanları, baskı altında tekrar aktif bir konuma gelebilmek için sık sık eylemler planlamak ve uygulamak üzere bir araya gelirler. Toplantı amacıyla kullanılan bu izbe mekânlar izole edilmiş birer hücre evidir. Rutubet ve ayak kokusunun hâkim olduğu dağınık, cılız ışıklı ampullerle yarı aydınlık ve basık bir atmosfer (Arslanoğlu 2006, 19) içinde bir araya gelen örgüt militanları örgütün işleyişi ile ilgili kararlar alırlar. Bu toplantılarda dönemin ruhuna uygun tavır ve stratejilerin saptanması, siyasî gelişmeler, üniversitedeki etkinlikler, öteki sol gruplarla yaşanan çekişmelerde baskın gelme amacıyla izlenecek yöntemler ve örgütün iç disiplini gibi konular tartışılır. Örgütün devlet baskısı altına hızla tükenişi ilk olarak toplantıda bulunan Hülya'nın diyalogundan verilir. Hülya, taraftar sayılarının artmadığından bahsederken Hüseyin adlı devrimci de "artan baskının doğal bir sonucu olarak geçici bir durgunluk" (Arslanoğlu 2006, 30) olduğunu itiraf eder. Örgütün ve partinin öngördüğü tek tip insan modeli roman kahramanlarının iç dün-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

yalarının tahlil edildiği noktada ortaya çıkar. Birçoğu birer fert olarak makbul olmayan örgüt üyeleri ideolojilerin dayattığı nitelikleri taşımaları şartıyla varlık gösterebileceklerdir. Yazar örgütlerin bireye bakışını net bir şekilde romanın baş kişisi Akın'ın Hülya hakkındaki düşüncelerine yer verdiği monologunda ortaya koyar. Akın, "Şu şehirde düşmediği karakol, yatmadığı cezaevi kalmayan Hülya. "Sen bir dakikada gözden çıkarılırsın ama kitle asla!" (Arslanoğlu 2006, 33) gibi bir düşünceyle örgütün bireye bakışını özetler. Bu anlayış sesli bir şekilde dile getirilmez. Roman kişisinin monologunda yapılan çözümler bireyin yaşadığı örgüt korkusu hakkında gerçekçi bir tavır sergilemiş olur. Örgütün eleştirisini dile getirmek "pasifist" yaftasının yenmesi ve dışlanmayı getireceği için yazar bunu Akın'ın iç monologu ile verir. Akın'ın monologu, ideolojik yapıların iç düzenini, katı kurallarını, dışa vurulamayan korkularını, militanlığı yaratan gerçek nedenleri ve vermesi açısından önemlidir: "Korkuyor. Ben de korkuyorum. Kafamızın içindeki soruları olduğu gibi açığa vurmaktan korkuyoruz. Kitle ürkek ve yalın, bundan sonra adımlarımızı dikkatli atmak zorundayız, diyemeyiz. Böyle dersek 'pasifist' oluruz. İstersen mücadeleye kelle koltukta yıllarını vermiş ol; geriledi, derler, bazı şeylerden korkuyor, temkinliliği savunması bundan, derler" (Arslanoğlu 2006, 32-33). Örgütsel yapıların başat özelliklerinden biri olan bireyi yok sayma açıktan söylenebilirken, buna yönelik eleştiriler ihanet kapsamında sayılır. Ve eleştiren kişi tasfiye edilme korkusuyla çelişkilere yönelik eleştirilerini monologlar yoluyla gerçekleştirir. *Devrimciler'*in iki önemli ismi Bedri ve Hayri arasında kurulan bir diyalog yoluyla yazarın örgütlerin bireyi yok eden anlayışını ortaya koyduğu gözlenir. Hayri'nin bir toplantı esnasında nasıl insanlar aradıklarını söylemesi solun ileride bütünüyle yaşayacağı kaybın esas sebeplerinden biri olarak okunabilir. Çünkü örgütün aradığı adamlar, "her durumda, her şartta, inancını savunabilecek (...), kendini Partinin ve hareketin bir parçası sayacak, kişisel kaygılardan uzak, kendi geleceğini partinin geleceğiyle kaynaşmış gören kadrolar" (Arslanoğlu 2006, 66) olmalıdır. Bireysel duyarlılığı reddeden bu anlayışın karşısında Turan'ın örgütün işleri dururken okul dersleriyle ilgilenmesi, Akın'ın tepkisine sebep olur. Akın iç dünyasında söylediklerinin aksine, devrimci duyarlılığa sahip olmadığı gerekçesiyle Turan'ı paylar, onu kendisi gibi düşünmemekle suçlar. Turan ise yapılan eleştiriler

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

karşısında öteki militanlara göre daha gerçekçi ve rasyonel bir karakter olarak çizilmiştir. Örgütün verdiği görevleri yapmanın yanında tek tip olma anlayışının karşısında yer alarak geniş açılımlar sağlamak gerektiği düşüncesindedir. Güdümlemiş birey, *Sudaki İz'in Fazıla'sının* anlatımında da göze çarpar. Fakat *Devrimciler'de* anlatı zamanında olanlar aktarılırken *Sudaki İz'de* anlatı zamanından geriye dönüşlerle anlatılır. Anlatıcı Fazıla karakterini onun geçmişte inandığı bir dava uğruna hapse girip acı çekmekten mutlu olan, acılarından dolayı inancı güçlenen ve bu inancından vazgeçtiği takdirde yok olacağı korkusunu yaşayan, kendine güvenini kaybeden bir militan olarak tasvir eder. "Fazıla için emirler kutsal ve tartışılmaz" (Altan 2002, 24) kabul edilir ve partinin verdiği görevler kendi beklentilerinin önündedir. Bütünüyle şartlandırılmış militan tipini temsil eden Fazıla, darbe yönetiminin yarattığı korku ile iç içedir. Bir yandan aldığı emirleri yerine getirme konusunda devrimci cesaretini diri tutmaya çalışırken öte yandan tutuklanma korkusu yaşamaktadır. *Devrimciler* romanındaki Aylin'in de geçirdiği işkence sürecinin ardından tekrar yakalanma korkusu ve ideoloji arasında sıkışması askerî rejimin gittikçe artan baskısının sonuç verdiğiine işaret eder.

Orhan Pamuk ise *Sessiz Ev'in* lise öğrencisi olan Hasan adlı karaktere diğer romanların aksine ülkücü yapının işleyişini eleştirisini ironik bir anlatımla yaptırır. Sol görüş içerisinde itaat anlayışıyla işleyen mekanizma milliyetçi sağ içinde de aynıdır. *Sessiz Ev'in* ülkücü gençleri, Mustafa, Yaşar ve Serdar kendilerinden yaşça küçük olan Hasan'ı duvarlara yazı yazma, örgütün faaliyetlerine destek amaçlı biletler satma ve en önemlisi âşık olduğu Nilgün'e saldırmakla görevlendirirler. Ülkücü çetenin lideri olan Mustafa'nın grup arkadaşı olmasına rağmen Hasan'a "geri zekalı, çakal" (Pamuk 2007, 187) gibi hakaretlerle ona görevini bildirilmesi Hasan'a dokunur ve onun çocuksu hayaller kurmasına kapı aralar. Hasan, on beş yıl sonra, bugün kendisini küçümseyen ve tahkir eden ülkücü ağabeylerinin kapısına gelip yardım dileme hayallerinden, komünistliğinden dolayı pişmanlık duyarak kendisine gelen Nilgün hayaline kadar birçok çocuksu düşünceyi belleğinden geçirir. Türkiye'yi komünistlere bırakmayacağına dair hayaller de bunlar arasındadır. Hasan'ın monologlarında sıklıkla yapmak istediği hareketlerden biri, kendisini durmadan küçümse-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

yen ve aşağılayan ölkücü ağabeylerini dövme olacaktır. İtaat anlayışına yaslanan politik gruplarda bireyselliğin, eleştirinin, farklı seslerin, düşüncelerin ve isteklerin açıktan söylenemediği bu dönemde romancıların devrin ruhuna uygun olarak tepkilerini monologlar yoluyla vererek gerçeklik hissi uyandırdıkları görülür. Pamuk, Altan ve Arslanoğlu roman kahramanlarının iç gerçekliklerini vermekte iç monologları kullanılırken gerçeklik hissini kuvvetlendiren diyalogları da romanın dış gerçekliğini sunmakta kullanırlar. Böylelikle ideolojik yapıların yaşadıkları tutarsızlıklara mesafeli bir yere kendilerini konumlandırırlar.

İnsanî olan birçok arzusunu örgütsel baskı dolayısıyla yaşayamayan ve bireysel duyguları bastırmak zorunda kalan militanlardan oluşan bir yapının çöküş serüveninin sergilendiği *Devrimciler*'de ideallere olan inancın yitirilişi işkence altındaki Bedri'nin iç konuşmalarında netleşir. Örgütün en programlı militanlarından olan Bedri'nin dava arkadaşları tarafından ele verilmesi sonucunda içeri düşmesi ona, o güne kadar anlatılan efsanevî devrimci tipinin roman dünyasında kaldığını, gerçeklerin farklı olduğunu düşündürür. (Arslanoğlu 2006, 249). Darbenin ardından gücünü yitiren sol düşünce, 12 Eylül sonrasında 1 Mayıs eylemlerinde varlık göstermek için girişimlerde bulunacak fakat bu da beklenen desteği göremediği için sonuçsuz kalacaktır.

3.3. Aşk ve İdeoloji Sarmalında Birey

12 Eylül romanlarında ortaya çıkan temalardan biri ele alınan karakterlerin birey olmakla robot insan olmak arasındaki açmazlarıdır. Dönemin romanlarında irdelenen politik kişilikler, kendilerini bir ideal peşinde yaşadıkları için ferdî duygulanımları ile sürekli bir mücadele halinde kalmışlardır. Aşkı ve cinselliği yasaklayan siyasal dayatmaların yarattığı karakterler 1980 döneminin politik örgütleri içinde beliren bir engel olarak romanlarda yer almıştır. Gürsel Aytaç cinsellik dâhil hayatın her alanını edebiyatta konu olarak alma eğiliminin gerçekçiliğin gereği olduğunu ve romandaki figürlere canlılık kazandırılmak isteğinden doğduğunu belirtir. (Aytaç, 1999: 36). Aşk ve siyaset sarmalında sıkışan bireyler *Sudaki İz*, *Devrimciler* ve *Sessiz Ev*'de işlenen izleklerdir. Altan, müstehcen sayıldığı için yasaklanmaya kadar varan cinsellik öge-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

sine *Sudaki İz*'de geniş bir yer vermiştir. Romanda devrimci gençlerin "karşı cinse eğilimlerinin ideoloji ölçütleriyle nasıl engellendiğini(n) ya da yönlendiğini(n), insan varlığına nasıl yabancılaştıklarının bir göstergesi olarak" (Aytaç, 1999: 64) cinsellik konusu kurgunun odağına alınır.

12 Eylül'den sonraki döneme kadar insanî olan bazı dürtüler, dönemin politik kimlik sahibi olan gençleri arasında zaaf sayılmış, yasaklanmış ve dışlanma sebebi sayılmıştır. Darbeden sonra ise bilinçli bir politikanın ürünü olarak insanlar siyasetten uzak tutulmuş, bir nevi cinsellik patlaması yaşanmış, mahremiyet ve özel yaşam zamanının öne çıkan söylemlerinden birkaçı olmuştur. Bu değişim devlet tarafından desteklediği gibi, romancıların muhayyilesinde de önemli bir itekleyici unsur olarak varlık göstermiştir. *Sudaki İz*'de, ikisi de devrimci olan Fazıla ve Bülent adlı roman kişilerinin eylem ortaklığı gereği aynı evde kaldıkları bir gece dürtülen cinsellikleri, devrimci ideolojilerine galip gelmiştir. Beraber uyumak durumunda kaldıkları gece meydana gelen fiziksel yakınlaşma sonucunda yaşanan cinsel birliktelik romanda, anlatı zamanından geçmişe doğru işleyen Fazıla'nın belleğinden verilir. Yazarın cinsellik konusunu detaylı bir şekilde öne çıkarmasına rağmen kişilerarası ilişkileri verirken diyalog yolunu tercih etmesi gerçekçilik hissini güçlendirir. Nitekim Fazıla ile Bülent arasında geçen ilişkiyi yazar Fazıla'nın Ömer'le olan diyalogu yoluyla aktarır.

Aşk yasaklayan devrimci duyarlılığın daha belirgin bir örneğini ise aynı romanın devrimcilerinden Necip'in Zerrin adındaki komşusuyla yaşadığı/yaşayamadığı duygusal ilişkide görmek mümkündür. Necip başlangıçta devrimci duyarlılıkla bağdaştıramadığı duygusal ilişkiyi reddetme yoluna gider. Çünkü devrimcilik gereği, "böyle bir kızla konuşmaya alışık olmadığı için ne söyleyeceğini şaşırıyor, kendi gözünde bir aptal durumuna düşüyordu(r)" (Altan 2002, 171). Fakat ilerleyen süreçte Necip duygularına yenik düşer ve Zerrin'le duygusal bir atmosferde ilişki kurar. Bir yanda devrimciliğini kaybetmemeye çalışan ve romantizme karşı olan Necip, öte yanda yapılan örgüt faaliyetlerini anlamsız bulan apolitik bir karakter olarak çizilen cinsel muhatabı, Zerrin. Biri idealist öteki romantik olan çelişik iki insanı bir araya getiren yazar, örgüt ilkeleri gereğince Necip'i aşk ve devrim arasına sıkış-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

tırır. Daha insanî olan aşkı bertaraf edemeyen Necip “[k]üçük burjuva bir kızla olduğu” (Altan 2002, 226) gerekçesiyle bir tercih yapmak zorunda bırakılacaktır. Bu aşamadan sonra Necip, örgütün bazı insanî yönleri yasaklamasından, halk kitlelerini örgütleyememesine, halktan kopuk olmasına kadar birçok yönden eleştirileri dillendirecek, bunun örgüt tarafından fark edilmesinden sonra da ihraç edilecektir. Örgütün kendisini revizyonist olmakla itham ederek dışlamasından sonra Necip anlatıcı yazarın bakışından “[k]abuğunu yitirmiş bir hayvan gibi, soğuğu etinde hissed(en), (...) “[b]irdenire hiç tanımadığı bir yaşamın içinde çırpıl-çırplak tek başına” (Altan 2002, 245) ve korku içinde kalmış biri olarak verilir.

Kaan Arslanoğlu’nun roman kişilerinde ise Necip veya Fazıla kadar açığa çıkan bir ferdî duygulanıma yer verilmez. Devrimci gençlerin iç dünyalarında yaşadıkları aşklar Akın’ın ruhsal çözümlemesinin yapıldığı 6. bölümde verilir. Akın’ın Aylin’e karşı hissettiklerinin anlatıldığı pasajda, kendini bu duygularından ötürü suçlu gören bir devrimcinin psikolojik çıkmazı ortaya konur. Fakat yazar anlatıcı konumundan yapılan bir açıklama Akın’ın yaşadığı çatışmayı açıklar niteliktedir: “Kız erkek ilişkileri konusunda örgütün görüşü birkaç cümleyle özetlenebilirdi. (...) Evlenme olayı hassas ve ciddi bir meseledir. Evlilik bağı mutlaka duygusal bir temele dayanmak zorundadır. (...) Örgütlü devrimciler, karşı cinsle ilişki meselesini kendi aralarında hemen hiç açmazlardı. Açıldığında da sansürlü bir şekilde geçiştirirlerdi. Akın’ın sansürcü kişilik yapısına son derece uygun düşüyordu bu yapı. Sonunda duygularını tekrar bastırmaya karar ver(en)” (Arslanoğlu 2006, 129) Akın, böyle bir düşüncüyü “saçmasapan hayaller” (Arslanoğlu 2006, 130) olarak niteler. Akın tüm bu düşüncelerine rağmen romanın son bölümünde karşılık beklemeksizin Aylin’e sevgisini itiraf eder. Aşka karşı uzun bir direniş gösteren devrimci tipi Altan’da olduğu gibi Kaan Arslanoğlu’nda da gem vurulamaz bir duygunun ideallere üstün gelmesi biçiminde kurgulanmıştır.

Aşk ve ideal arasında tercih zorunluluğu *Sessiz Ev’de* ülkücü kadroda yer alan Hasan’ın iç monologundan okunabilir. Dönemin ülkücü gruplarından birinde heyecanlı ve hevesli faaliyetlerde bulunan Hasan, çocukluktan tanıdığı Nilgün’e duyduğu aşk

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ile milliyetçilik hisleri arasında sıkışmıştır. Hasan sürekli kendisinden yaşça büyük olan Nilgün'ü gizliden takip eder, onunla karşılaşmak için aynı bakkala girer, kimi zaman onu uzaktan seyrederek. Çantasından düşürdüğü tarağı da ona yaklaşma gerekçesi olarak sürekli yanında taşır fakat bir türlü yaklaşamaz. Nilgün her gün aynı bakkala girer ve bir *Cumhuriyet* gazetesi alır. Hasan, tesadüf havası vererek girdiği bakkalda onu ikileme düşürecek olan manzaraya tanıklık eder. Sevdiği kızın *Cumhuriyet* gazetesi okumasından ötürü kendisine tam zıt görüşte olmasını kabullenemez. Yazar romanın dış gerçekliği içinde Nilgün'e söyleyemediklerini ve gerçekleştiremediği eylemleri iç monologunda gerçekleştirir. Hasan'ın içinde bulunduğu açmazları anlatıcı konumuna koyarak onun bakışından okuyucuya sunar: "Orada, karşıdaki kestanenin altında oturup düşündüm biraz. Komünistleri ve girebilecekleri kılıkları ve kimleri nasıl kandırabileceklerini korkuyla düşündüm. Sonra kalktım, ellerimi ceplerime soktum, dönüyordum ki: Cebimde de hâlâ o yeşil tarak var! Çıkarıp baktım, kırayım mı dedim, yok, kırmaya bile üşenirim. Kaldırımın başladığı yerde bir çöp tenekesi vardı. Onun içine attım o yeşil tarağını senin Nilgün. Arkama da bakmadan yürüdüm. Taa o bakkala kadar. Aklıma geldi. E, seninle de bir konuşsak bakkal efendi. Biz sana, o gazeteyi satmayacaksın demedik mi? Ne ceza istersin söyle bakalım! Belki de, açıkça söyler, ben bir komünistim der, o kız da bir komünisttir, o gazeteyi de inandığım için ona satıyorum! Birden Nilgün için çok üzüldüm; çünkü küçükken ne iyi bir kızdı" (Pamuk 2007, 158). Nilgün'e olan ilgisi ülkücü ağabeyleri tarafından fark edildikten sonra ideolojiye aykırı olduğu için Hasan aşkını inkâr edecektir. Nilgün'ün ülkücü jargonuyla 'komünist' olması bu duyguların önündeki en katı engel olarak görülür. Grup lideri olan Mustafa, Hasan'ın bu hatasını telafi etmesi için Nilgün'e karşı yapılacak bir görev verir. Görevi, Nilgün'ün elinden gazetesini alıp parçalamak ve komünistlerin buraya alınmayacağı tehdidini savurmaktır. Fakat Hasan arkadaşlarının ona yapacakları konusunda uyarmak için Nilgün'ün yoluna çıkar, kolundan sıkıca tutar ve ona ilan-ı aşk eder, elindeki gazeteyi neden okuduğuna dair de hesap sorar. Nilgün ilgisiz davranıp yoluna devam etmek istemesine rağmen Hasan'ın ısrarcı tavırları karşısında "Manyak faşist, bırak beni!" (Pamuk 2007, 273) diye bağırır. Hasan, komünistliğini itiraf ettiği düşüncesiyle Nilgün'ü "cezalandırmaya karar ver(ir) ve vura vura

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

cezalandır(ır)” (Pamuk 2007, 273). Hasan’ın bu saldırısı sonucunda Nilgün başlangıçta fark edilmeyen beyin kanamasından dolayı ölür. Hasan aşk ve milliyetçi düşünce arasında kalmasına rağmen bağlandığı düşünceye yenik düşer. Yaşanan olayların 12 Eylül öncesindeki Temmuz ayında olması, kaosun zirvede olduğu bir dönemin, sağ ve sol gruplar arasındaki çatışmaların romanda sosyal gerçeklikle temas eden noktalarını belirlemiştir. Fakat romanın kurgusal zamanı siyasal kargaşanın üst düzeyde olduğu bir dönemi kapsamasına rağmen, karşıt grupların bağlı oldukları ideolojik düşüncelerin geçirildiği izlenimi yaratır. Söz gelimi sol düşünceye romanda pek yer verilmez. Nilgün’ün solculuğu da okuduğu gazetenin *Cumhuriyet* oluşu ve ülkücü gençler arasında geçen birkaç diyalogda ondan komünist diye söz etmeleriyle geçirilir. Romanda milliyetçi düşünceye yönelik açılımların da sığ kaldığı görülür. Ülkücülerin politik tavırları ise genellikle savunmasız insanlara (mahallenin manavı, politikayla ilgisi olmayan lise öğrencisi Metin) güç gösterisi yapıldığı ve duvarlara sloganlar yapıldığına dair esnek değinmelerle geçirilir.

3.4. Apolitik Birey/ Toplum

12 Eylül dönemine ait “gerek resmi gerekse gayri-resmi istatistiklere bakıldığında darbe öncesi ortamın faturasının sol görüşlü kesimlere çıkarıldığı görülmektedir. 12 Eylül yönetimi “ülkeyi bu duruma sokan ideolojileri ayıklamak” (Ertem, 2006: 48) ve toplumu siyaset dışına itmek için bir yandan yasak ve baskılar uygularken öte yandan cinsellik, feminizm, reklâm, tüketim gibi alanlarda özgürlükler getirmiştir. Dönemin ideolojileri uğruna yaşayan insanları [g]eçmişte yaşanan yanlışların farkına ancak 12 Eylül sonrasında varmış, açıktan küfredemedikleri geçmişlerini (hain damgası yemekten çekindikleri için) eleştirel bir yaklaşımla ama temkinli bir şekilde” (Sayan, 2008) roman kahramanları aracılığıyla yansıtmışlardır. Uygulanan politikalar sonucunda depolitize edilmiş bir toplum yapısı ortaya çıkmış, yazınsal nedenlerin yanında bu sosyo-kültürel gelişmeler de aydın ve yazarların üretimlerine yansımıştır.

1980 darbesi sonrasında ağır bedeller ödeyen sol kesim, “cinselliğe ve bireyselliğe yönelirken (...) bu yeni değişimin (tüm

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ideolojiler için) ortak paydası yenilmişlik, içe dönüş, öz eleştiri, cinsellik, yalnızlık ve arayış olur" (Sayan, 2008). Darbeyle birlikte, sanatçı ve yazarların bağlı buldukları ideolojik katmanlara mesaj verme zorunlulukları ortadan kalkar ve bu durum da onların geçmişte yandaşı oldukları siyasal yapılara karşı eleştirel bir tutum geliştirme olanağı sağlar. 12 Eylül sonrası yazılan romanlarda öne çıkan temaların cinsellik etrafında şekillendiğini söylemek mümkündür. Bütünüyle siyasetten arındırılmış, cinsellik peşinde koşan bireyin yaşantısını kurgunun odağına alan Mehmet Eroğlu'nun *Yüz: 1981* romanı darbe sonrasında apolitik birey profilini postmodern bir anlatıma yaklaşılarak ortaya koymuştur. Eroğlu'nun roman kahramanı kurguyu ilerleten, olayları yaşayan ve anlatan konumundadır. 12 Eylül darbesinden sonra geçmişlerini, ideallerini suçlama eğilimi Eroğlu'nun bu kahramanında görülmez. O, adı romanda hiç geçmediği için öğrenilmeyen, "ortalama ve sıradan birisi; bir 12 Eylül insanı(dır). Hiçbir hayatın başrolünü oynamaya kalkmamış, tutkuyla arasına sisli bir uzaklık yerleştirmiş, ilişkiyi aşka yeğleyen, erdemler ve ideallere akrabalığı olmayan birisidir" (Ulusoy, 2008). Hayatına giren altı kadınla bedensel hazlara yaslanan ilişkisini anlatan kahraman anlatıcının ilişkide bulunduğu kadınların hepsinin ölmesinin sembolik bir tarihle bağlantısı vardır. Yazar, 1981 yılında kahramanının yüzünde meydana gelen değişimi, bu ölümlerin sırrını açan anahtar işlevinde kullanır. "Bu 'ölümle sonuçlanan illetin' tarihinin seçimi rastlantı değil, bize aynı zamanda şimdiki insan tipinin, seyirci olmakla başlayan ve 'kendi hayatını seven, borsadan başka merakı olmayan insanların şekillendirilmeye başladığı tarihtir." (Ulusoy, 2008). Bu tarihten itibaren hayatına giren altı kadından Sevda, Duygu, Işık ve Ferda kardeşlerdir. Ferda dışındaki üçüne âşık olur ve üç kadın da kahramanın yüzünde meydana gelen değişikliğe bağlı olarak ölürlür. Bu sebeple de anlatıcı Ferda'ya âşık olmamaya çalışır. Öteki iki kadından Ziyne ve Nazan'la ise tamamen hazzaya dayalı ve cinsellikten öteye taşınmayan ilişkilere girer. Romanı ilginç kılan yönlerden biri, anlatıcının âşık olduğu kadınlardan ideal sahibi olan Sevda, Duygu ve Işık'ın ölmesidir. İyi bir ressam olan Işık renklere olan ilgisini, gelecek vaat eden ses sanatçısı Sevda sesini, Duygu ise aşkını kaybeder. Ve sıradanlığa teslim olurlar, ölürlür. Yazar, bundan başka olayların ne kendisini ne de okuyucuyu ilgilendirmesini istemez. Hatta "daha ileri de gider, Bosna'da

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

öldürülen çocuklar için üzülen Beyhan'ı ölmesi istenen yatalak bir hasta olarak anlatır. Eroğlu, 'kurtarıcılığı' da işler: Kendi bakış açısından başkasına gözünü kapatan Tahir Hoca böyle kurtarıcıları simgelerken, kahraman anlatıcı kaçmayı ve aylarca Antalya ve Bolu'da yaşamayı, olayların kendiliğinden sönmesini beklemeyi tercih eder. (Bu romanda) 'İnsan olma sorumluluğundan kaçamayan kahramanların yerini, olaylar yatışınca kadar kaçan yeni kahraman almıştır.' (Ulusoy, 2008).

Yüz:1981, bilinçli bir şekilde dayatılan siyaset dışı toplum modeline aykırı duruşu simgeleyen bir roman olarak değerlendirilebilir. Yazarıyla yapılan bir söyleşide Eroğlu aşktan çok tutkunun merkeze alındığı romanını dayatılan ortama bağlı olarak ortaya çıkan bir yüzleşme ihtiyacından doğduğunu ifade eder (Doğan, 2008). Roman, "ekseninde insanın bulunmadığı, insanın araştırılmadığı, toplumsal dinamiğin odağında yer alan kentlerdeki dramların, çatışmaların göz ardı edildiği, günümüzden adeta kaçan, apolitik romanların istilasına uğramasına bir tepki" (Doğan, 2008) amacıyla kurgulanmıştır. Ağustos 1997'de bir Pazar günü başlayarak aynı tarihte biten romanın çevrimsel zaman kurgusu içinde anlatılan apolitik yaşam geçmişle, sistemin bilinçli bir şekilde ürettiği depolitizasyon süreciyle hesaplaşmanın kurgusal evrende önemli bir anlatımı olarak okunabilir.

1980 sonrası oluşan insan modeli *Yüz: 1981*'in kahramanını darbe dönemlerinde asteğmen olmak dışında 12 Eylül'le bir ilgisi olmayan, yapılan işkencelere seyirci kalan ve bu uygulamaları sıradanlaştırarak aktaran apolitik bireyi, *Sudaki İz*'de devrimci geçmişle hesaplaştıktan sonra politika dışında yaşamına devam eden bireyler olarak görülür. Ahmet Altan *Sudaki İz*'in eski devrimcilerini öz eleştiri ve kendileriyle hesaplaşma sürecine sokarken onları romantizm ve cinsellik çemberine alarak toplumsal/siyasal değerlerle ilgisini kesmiş insan tipini çizer. İnsanî duygulanımlara olan açlık, militan ruhun engellediği aşk, romantizm ve cinsellik gibi konular darbe sonrası filizlenmeye başlar. *Sudaki İz*'de programlanmış makineler olmaktan çıkmanın en belirgin örneği Fazıla karakteriyle gösterilir. Fazıla, "gurup vakitleriyle, çiçek kokularıyla, saf ve temiz aşklarla dolu romanlar özl(eyen), ucuz romantizmi yaşamak (...) başını (Ömer'in) göğsüne daya(yarak) yıldızlara bakmak, hayaller kurmak" ve "bir zamanlar saçma bul-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

duğu her şeyi” (Altan 2002, 203) yaşamak isteyen eski bir idealist olarak resmedilir. Romanın son bölümünde yazar Fazıla ile Suat arasında kurduğu diyalogda onlara kendi geçmişlerini sorgular. Bu diyalogda Fazıla, değişen insan modelini Suat’a şu sözlerle aktarır: “Kolay değil insanın bütün inançlarını, yaşam biçimini değiştirmesi. Asıl beni şaşırtan ne oldu biliyor musun, bir daha ilk gençliğimdeki Fazıla’ya dönemedim, sekiz yılın izlerini tümüyle silip atamadım. İlk gençliğimdeki kişiliğimi de, daha sonraki kişiliğimi de kaybettim, yeniden yeni bir kişilik edinmek, yeni alışkanlıklar kazanmak zorunda kaldım” (Altan 2002, 252). Yazar Fazıla’ya, geçmişte yapılanların evcilik oyunu gibi bir şey olduğunu, önemli işleri hafife aldıklarını ve uğruna mücadele ettikleri halkın desteğinden yoksun olarak bir çocukluk hevesinin peşinde koştukları itirafını yaptırır. Romanın son bölümünde Suat ile Ömer arasında gerçekleştirilen diyalogda da yazar, Suat’a geçmişi sorgularak ideolojilerin yaşadıkları dönüşümün sözcülüğünü yaptıracaktır. Suat Ömer’e, herkesin yıllarca düşler kurduğunu, düşler uğruna yaşamların feda edildiğini ama artık düş bozumu zamanında olduklarını, düşlerinin ezildiğini, yok olduğunu ve kaybettiklerini söyler. Altan *Sudaki İz*’de, devrimcilerin aktif oldukları geçmişlerini ve anlatı zamanında içine düştükleri tezadı bir arada vererek yenilginin manzarasını eleştirel bir tutumla kurgulamıştır.

Devrimciler’deki kimi monologlarda da 80 öncesi aktif devrimciliğin gittikçe kaybolduğundan, eski devrimcilerin her şeyden ellerini eteklerini çekmelerine, geri kalanların ‘bu ortamda bir şey yapılmaz’ (Arslanoğlu 2006, 158–159) diyerek pasif bir yaşamı tercih etmelerine dair göndermeler bulunur. Solun varlık göstermek, eski şaşaalı günlerine dönmek için etkili bir eylem planlaması ve bunu darbe sonrasındaki 1 Mayıs’ta uyguladıkları zaman beklenen katılımın gerçekleşmemesi, insanların yüzlerinde sindirilmiş bir korkunun okunması ve siyasal eylemlere mesafeli durmak istemişleri romanın sonunda yazar anlatıcı tarafından ifade edilmiştir. Devrimci ruhlu militanların içine düşürüldükleri pasif durum, günlük, sıradan ve popülist yaşam tarzına objektif bir yaklaşım, tanrısal bakış açısından romanın 13. bölümünde verilir. “Hareketin yediği ağır darbeler çok kişinin hayat akışını değiştirdi. Bir kısmı yıllarca çıkarılmamak üzere hapishanelere tıkıldı. (...) Dışarıdakilerden ancak pek azı ‘dimdik ayakta’ olduklarını iddia edip geçmi-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

şin daha kalitesiz bir kopyasını yaşamaya çalıştılar. Bazıları kaçak duruma düştü, bir kısmı yurtdışına kaçtı. Şans eseri kurtulanlarla, başsız kalan çoğunluk birkaç yıl sonra üzerlerine çökecek yalnızlık, tecrit edilmişlik, susturulmuşluk duygularının acısından habersiz, yaşamın tadını çıkarabilme olanaklarının gizli sevincini duyuyorlardı yüreklerinde. Ucuz kurtulmanın, yıllardan sonra bağımsız, bildiğince yaşayabilmenin, ilkesiz, kuralsız, kalıpsız bir hayatın sevincini. Hani yeni durumlarından açıkça memnun olanları da yok değildi aralarında." (Arslanoğlu, 2006, 327). Yazar, siyasal bir sol örgütün tükenişini dönemin siyasal atmosferini detaylarıyla vererek devrimci grupların darbe yönetiminin şiddet ve baskıları altında yaşadıkları dönüşümün portresini tarafsız bir anlatım tutumuyla ortaya koyar.

3.5. 12 Eylül Döneminde Üniversite

12 Eylül'ün üniversiteler üzerindeki etkileri birkaç farklı cepheden görülür. Bunların ilki *Hayır...*'in Aysel Dereli'sinin de mağduru olduğu öğretim üyeleri üzerinde kurulan baskı ve yaptırımlardır. "12 Eylül yönetimi, kamu kuruluşlarında çalışan öğretmen, memur, işçi ve öğretim üyelerini 'ideolojik eğilimlerine' göre sınıflandırmış, 'sakıncalı' görülen devlet memurlarını 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na dayanarak, sürgün etmiş ya da görevlerinden uzaklaştırmıştır. (...) Ayrıca 1982 Anayasası'nın yürürlüğe girmesinden önce Yükseköğretim Kurumu Kanunu'na 'Üniversite rektörleri, fakülte dekanları, enstitü ve yüksekokul müdürleri ile bunların yardımcıları ve bölüm başkanları, gerektiğinde bu kanunda belirtilen süreleri dolmadan tayinlerindeki usule uygun olarak görevlerinden alınabilirler' gibi bir madde eklenerek üniversitelerde merkezi otoritenin yetkisi pekiştirilmiştir. Bu kanuna dayanılarak görevlerinden uzaklaştırılan kişilere kamuoyunda '1402'likler' ismi verilmiştir." (Ertem 2006, 47).

Adalet Ağaoğlu, *Hayır...*'in baş kişisi Aysel'e darbenin üniversitedeki haksız uygulamalarına dair eleştiriler yaptırır. Aysel, kendisine verilecek olan Sosyal Bilim Onur Plaketi'ni almak üzere gideceği tören için hazırlanırken belleğinden 1980'den sonra yönetimi devralan askerî idarenin aydınlar üzerindeki baskısını, sürgün ve yargılama gibi yaptırımlarını eleştirir. Yazar, Aysel'e bu

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

ülkede düşünce insanların vurulduğunu, yaralandığını, bilim yuvalarının hatta vatan sınırlarının dışına kovduğunu düşündürerek haksızlıklara karşı eleştirel bir tutum sergiler. Prof. Aysel Dereli'nin darbe mağdurlarından olduğu, romanın "SABAH" başlıklı ilk bölümünde 12 Eylül'ün ardından üniversiteden ihraç kararını kendisine bildiren dekanla yaptığı bir diyalogundan anlaşılır. Dekanın, derslere giremeyeceğini bildirmesine Aysel tepkilidir ve derslere girmekte kararlıdır. Dekanın bir bilim çatısı altında zor kullanmanın yanlışlığını ifade etmesi üzerine Aysel "bir bilim çatısı altında silahlı erler, dipçikler, coplar" (Ağaoğlu 2007, 114) düşüncesi ile askerî idarenin üniversitede kurduğu otoriteden yakındır. Öğretim üyelerine yönelik katı önlemlerin *Yüz:1981* romanının Tahir Hoca'sı üzerindeki etkileri Aysel Dereli'ye nispetle çok daha şiddetlidir. Romanın 1980 dönemine duyarsız ve apolitik kahramanı olan anlatıcının zıddı bir konumda bulunan ve tutuklanıp işkence yapılan Tahir Hoca'sının öğretim üyesi olduğunu anlatıcının "dış basında ilk kez tutuklu öğreti üyeleri ve kendisi hakkında çıkan yazıları (...) Tahir Hoca'ya" (Eroğlu 2000, 153) iletmediği bilgisini vermesinden anlaşılır. Yazar, romanın duyarlılıktan yoksun kahramanının karşısına insan olma sorumluluğundan kaçmayanları temsil eden Tahir Hoca'yı koyarak ortaya çıkan apolitik karakteri netleştirir. Bunu da kahramanının iç monologu yoluyla verir. *Devrimciler*'in kurgusunda üniversiteye yönelik uygulamaları ise YÖK'e yönelik eleştirilerin yapıldığı 7. bölümde yer alır. Kadroların YÖK tarafından tamamen militarist düşünen insanlarla doldurulduğuna yönelik eleştirel bir yaklaşım sergilenir.

12 Eylül döneminin üniversiteye yansıyan öteki yönü de ideolojik çatışmaların çokça yaşanmasıdır. Sağ ve sol düşüncedeki grupların çatışmaları darbenin en büyük gerekçeleri olmuş, askerî idare bu çatışmaların önünü kesmek amacıyla katı uygulamalar getirmiştir. Ele alınan romanlardan karşıt görüşlerin yaptıkları sokak çatışmaları *Sessiz Ev*'de darbe öncesi görünümüyle ele alınırken öteki romanlarda ya darbe zamanında ya da anlatı zamanından geriye dönüşler yapılarak değinilmiştir. *Sessiz Ev* 12 Eylül'e zemin hazırlayan çatışmalara ilk olarak Recep'in anlatıcı konumunda olduğu altıncı bölümde değinir. Nilgün ve Faruk arasında geçen bir diyalogda gazete haberini Faruk'a aktaran Nilgün, o gün on yedi kişinin öldüğü bilgisini verir. Romanın sağ-sol çatışmasını

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

net bir biçimde veren olayı, ülkücü olan Hasan'ın Nilgün'ü *Cumhuriyet* gazetesi okuyan bir devrimci olmasından dolayı darp ederek öldürmesidir. İşlediği suçtan dolayı kaçan Hasan, okuduğu gazetelerde politik kavgalarda ölenlerin isimleri arasında Nilgün'ün ismini arar. Gazete haberlerinde "Kars'ta, İzmir'de, Antalya'da, Ankara Balgat'ta" (Pamuk 2007, 324) 12 ülkücü, 16 solcunun öldürüldüğünün yazması, 12 Eylül öncesinde ülkenin içinde bulunduğu kaotik ortam metinlerarası bir bağlantı sağlanarak kurguya dâhil edilen siyasal çatışmanın göstergeleridir.

Birbirine düşman siyasal grupların çarpışmaları darbe döneminde de özellikle üniversite öğrencileri arasında gerçekleşmiştir. *Sudaki İz*'de Necip'in Sokak ortasında üç kişiyle girdiği silahlı çatışma, 25. bölümde sol görüşlü kız öğrencilerin kaldığı yurda ülkücü erkek öğrenciler tarafından yapılan taşlı, sopalı, bıçaklı saldırıda daha ürkütücü boyutlarıyla anlatılır. Sağ görüşlü gençlerin yurttan estirdikleri terörü tüm detaylarıyla anlatıcısına söyleten yazar, karşılıklı olarak iki kutbun da şiddeti körükleyen faaliyetlerini gösterir. *Devrimciler*'de yazarın amacı daha çok siyasal bir sol örgütün faaliyetlerini ve tükenişini yansıtmak olsa da Aylin'in tanıklık ettiği bir sokak çatışmasını aktarmakla dönemin gergin ortamına göndermede bulunur. Yazar konumundan aktarılan olayda Aksaray'da "faşistler(in) bildiri dağıtan bir gruba saldır(ması)" (Arslanoğlu 2007, 44) sonucunda sokakta görülen cesetlerden ve bu olayın Aylin'in psikolojisinde yarattığı sarsıntıdan bahsedilir. Çatışmaların sadece sağ ve sol görüşler arasında olmadığına *Sudaki İz* ve *Devrimciler* romanındaki bazı göstergelerden ulaşılabılır. Özellikle solun kendi içinde revizyonistler ve pasifistler gibi gruplara ayrılması iç çatışmalar ve kavgaları tetiklemiş, ideolojilerin çöküşünde önemli bir etken olarak romanların kurgusal yapısında yer almıştır.

Sonuç

12 Eylül 1980 askerî müdahalesi toplumsal bir dönüşümün gerçekleşmeye başladığı belirgin kırılma noktalarından biridir. Siyasal, kültürel ve ekonomik alanlarda birçok yeniliğin dayatıldığı yaşam modelinde en etkin değişim, toplumu depolitizasyon süzgecinden geçirmek, insanları siyaset dışına itmek olmuştur. Özel-

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4 / 1-II Winter 2009

likle sol/sosyalist etkinliği ortadan kaldırmaya yönelik bir darbe olan 12 Eylül'ün şiddeti ve baskıyı önceleyen uygulamaları sosyal hayat üzerinde sindirilmiş bir siyaset korkusunu doğurmuştur. Darbenin dayandığı argümanlar ise o tarihten önce gerçekleşen ve sola fatura edilen anarşi ve terör olaylarıdır. Dolayısıyla da askerî rejim, olayların bedelini otoritesini en sert şekliyle göstererek resmi söylemde anarşist, kendilerinin ise devrimci dedikleri örgütler üzerinde göstermiştir. Bu tarihten itibaren, sol hızla dağılmış, ideolojik düşüncenin yerine söz patlaması ve farklı özgürlük alanları ikame edilmiştir. Bir yandan siyasetle ilgili yasaklar had safhaya ulaşmışken öte yandan özel hayat, cinsellik, feminizm, içe dönüş, yalnızlık, tüketim, gibi konularda gazete ve medya kanalıyla özgürlükçü bir ortam hazırlanmıştır. Önceki dönemde siyasetle iç içe olan bireylerin bu tarihten sonra askerî idarenin dayatması doğrultusunda kendilerini politikanın dışında konumlandıkları gözlenir.

1980 müdahalesinin romana etkileri de toplumsal değişime paralel olarak değişiklik göstermiştir. Dönemin yazınsal gelişmelerinden de etkilenen Türk romanında o yıllardan sonra postmodern anlatımın öne çıktığı, toplumcu klişe romanlardan, sosyal mesaj içeren angaje romanlardan sıyrılarak birey psikolojisini, ruhsal evrenini, cinselliği, vitrin kültürünü, yalnızlık ve yancılaşmayı odağa alan anlayışın hâkim olduğu gözlenir. İncelenen romanların zaman kurgusunda belirgin bir değişim görülür. 12 Eylül öncesinde veya o dönemde yazılmış romanlarda, darbeye, ideolojilere yönelik eleştirel tutumlar sosyal atmosfer gereği dile getirilmezken, sonraki yıllarda yazılan romanların özellikle geriye dönüş tekniğini kullanarak siyasal çalkantıları mercek altına aldıkları söylenebilir. Kendiyle hesaplaşan militanlar, ideolojilerin robot insan dayatmalarına ve şiddet olaylarına yönelik eleştiriler daha tiz perdeden dile getirilir. 1980 harekâtının toplumsal yaşama dayattığı söylem ve kavram değişiklikleri romancıların kurgularında yansımalarını bulmuş, özellikle cinsellik, ekonomi ve tüketim gibi alanlarda yönetimin desteklediği özgürlükler romana hem içerik hem de yazınsal nedenlere bağlı olarak teknik açıdan yenilikler getirmiştir. Çalışmamıza konu olan romanlarda klasik zaman ve olay örgüsü anlayışından modern ve postmodern kurguya geçildiği görülür. *Hayır...*'ın kahramanın belleğinden işleyen subjektif

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

zaman çok katmanlılığı, *Yüz: 1981* ve *Sudaki İz*'in flash-back tekniğini kullanması, yine anlatıcı ve bakış açısı gibi tekniklerde görülen yenilikler 1980 sonrası romanın modern ve postmodern teknikleri kullandıklarına ve içerikten çok anlatım biçimine önem verdiklerine işaret eder. *Sessiz Ev*'in beş farklı anlatıcısı ve bakış açısının olması, *Yüz: 1981*'in birinci tekil ağızdan anlatılan olaylarında sık sık yazarın üst anlatıcı konumundan kurguya müdahalesi, *Sudaki İz* ve *Devrimciler*'in anlatıcılarının hem tanrısal hem de kahraman anlatıcı konumundan iç içe anlatılması ve çoklu bakış açısının kullanılması bu değişimlerin göstergesidir. 1980'den sonraki romanlarda öne çıkan endişelerin anlatılan konunun ne olduğu değil, nasıl anlatıldığı üzerinde odaklandığı görülür.

Roman 1980'e kadarki macerasında özellikle 60'lı yıllardan sonra bütünüyle politikaya daha net ifadeyle sol/sosyalist düşünceye güdümlenmiş bir görünümü yansıtmıştır. 1980 askerî müdahalesi özellikle solu hedef alarak çökertmek, unutturmak amacı taşımış; yerine bireysel yaşayan, popülist, pragmatist, tüketimci bir zihniyeti getirmiştir. Darbe sonrası edebî ürünlerde bu değişim kaçınılmaz olarak işlenmiş, alışlagelen emek-sömürü tezadı eksenindeki romanlardan net çizgilerle kopuş gerçekleşmiştir. İncelenen romanlarda 12 Eylül'ün izleri; ideolojilerin yok edilmesine yönelik sert ve şiddetli önceleyen idare anlayışı, cezaevi süreçleri, işkence ve idamlar, siyasal örgütlerin kendi içlerindeki çelişki ve çatışmalar, ideolojilerle hesaplaşma ve bu hesaplaşmanın geçmişte yasaklanan cinsellik ve aşk kavramıyla iç içe verilmesi, programlanmış fertten insanî yönlerini yaşayabilen ferde geçiş, apolitik bireyin inşası ve toplumun politik olana mesafeli duruşu gibi değişimler şeklinde sıralanabilir.

1980 darbesinin etkilerinin incelediği söz konusu romanlarda toplumsaldan bireysele, idealden reel yaşama, dış gerçeklikten iç gerçekliğe, klasik roman kurgusundan postmodern kurguya geçişin görülmesi, yakın tarihin bu önemli siyasal olayının romanda yeni bir evreye geçişin temel belirleyicisi ve itekleyici gücü olduğu söylenebilir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

KAYNAKÇA

- AĞAOĞLU Adalet (2007). **Hayır...**, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 14. Baskı.
- ALTAN Ahmet (2002). **Sudaki İz**, İstanbul: Can Yayınları, 17. Basım.
- ANDI Fatih (2004). **Hayat ve Roman**, İstanbul: Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, 2. Baskı.
- ARSLANOĞLU Kaan (2006). **Devrimciler**, İstanbul: İthaki Yayınları, I. Basım.
- AYTAÇ Gürsel (1999). **Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler**, Ankara: Gündoğan Yayınları, 2. Basım.
- AYTAÇ Gürsel (2001). **Edebiyat Yazıları 1995-2000**, İstanbul: Multilingual Yayınları.
- BELGE Murat (2006). **Edebiyat Üstüne Yazılar**, İstanbul: İletişim Yayınları, 2. Baskı.
- CEMAL Sayan, "1980 Sonrası Cezaevi Romanları" <http://www.huseyin-simsek.com/tr/yazilar/article/6/1980-sonrasi-cezaevi-romanlari.html> (ET: 05.11.2008)
- COŞKUN Sezai (2004). "İki Eserde İki Siyasi Dönem: Ya Tahammül Ya Sefer ve Mektup Aşkları, **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s. 531-535.
- ÇAĞAN Kenan (2004). "Sanat ve Edebiyatın, Toplumsal Perspektifi -Siyasal İlişkilerine Dair Genel Bir Çözümleme", **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92 s. 73-83.
- DOĞAN Erdal, "Toplumda Vicdani Derinlik Azalıyor", (Mehmet Eroğlu ile Söyleşi), <http://www.mehmeteroglu.info/yuz02.htm> (ET: 05.11.2008)
- EROĞLU Mehmet (2000) **Yüz: 1981**, İstanbul: Everest Yayınları, 4. Basım.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

- ERTEM Ece Cihan (2006). **Romanlarda 12 Eylül Askerî Müdahalesi**, İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi
- GÜRBİLEK Nurdan (2007). **Vitrinde Yaşamak**, İstanbul: Metis Yayınları, 4. Basım.
- KAPLAN Mehmet (2006). **Nesillerin Ruhü**, İstanbul: Dergâh Yayınları, 9. Baskı.
- KAPLAN Ramazan (1998). "Edebiyat ve Toplum", **Edebiyat Bilgi ve Kuramları**, Eskişehir: A.Ü. Açıköğretim Fakültesi Yayınları, s. 21–33.
- KARA Esra, (2004). "Toplumsal Bir Olgu Olarak Sanat ve Edebiyat (Küçük Bir Sanatçının Omuzlarında Koca Bir Evren)", **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s.138–146.
- MORAN Berna (1998). **Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 3**, İstanbul: İletişim Yayınları, 4. Baskı.
- NACİ Fethi (2007). **Yüz Yılın 100 Türk Romanı**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- NARLI Mehmet (2007). **Roman Ne Anlatır-Cumhuriyet Dönemi (1920-2000)**, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKTAY Ahmet (2002). "Siyasal Roman Üzerine", **Hece Türk Romanı Özel Sayısı**, S. 65/66/67, s. 267–270.
- OKTAY Ahmet (2004). "1980 Sonrası Romanı Üzerine Birkaç Önvarsayım", **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s. 442–450
- PAMUK Orhan (2007), **Sessiz Ev**, İstanbul: İletişim Yayınları, 29. Baskı.
- PARLA Jale (2003). **Don Kişot'tan Bugüne Roman**, İstanbul: İletişim Yayınları, 5. Baskı.
- SAĞLIK Şaban (2004). "Edebiyatta "Bağlanma" Sorunu", **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s.7–24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4 / 1-II Winter 2009*

-
- SEVİNÇ Canan (2004). "Tanzimat'tan Bugüne Türk Romanında Siyaset", **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s.511-530.
- SEVİNÇ Canan (2004). "Tanzimat'tan Bugüne Türk Romanında Siyaset", **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s. 511-530.
- TOSUN Necip (2005). "Seksen Sonrası Türk Öyküsünde Yüzleşme, Yalnızlık, İçe Dönüş" **Hece Öykü**, S. 9, s.59-68.
- TÜRKEŞ A. Ömer (2004). "Darbeler; Sözün Bittiği Zamanlar..." **Hece Hayat, Edebiyat, Siyaset Özel Sayısı**, S. 90/91/92, s. 426-434.
- ULUSOY İlhan, "Yüz: 1981" <http://www.everestyayinlari.com/tanitim/yuz.asp> (ET: 05.11.2008).